

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Διπλωματική Εργασία

**Ένοπλες μορφές δράσης στον Ελλαδικό χώρο κατά τον 19ο και
20ο αιώνα – Οργάνωση, Ιεραρχία, Νοοτροπία και Δίκτυα
Εξουσίας**

Εμμανουήλ Χατζάκης

Επιβλέπων καθηγητής: Νικόλαος Αναστασόπουλος

Αθήνα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Ένοπλες μορφές δράσης στον Ελλαδικό χώρο κατά τον 19ο και 20ο
αιώνα – Οργάνωση, Ιεραρχία, Νοοτροπία και Δίκτυα Εξουσίας

Εμμανουήλ Χατζάκης

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής: Νικόλαος

Αναστασόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος
Ιστορίας και Αρχαιολογίας του
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Διονύσιος Τζάκης

Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος
Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου

Αθήνα, Ιούνιος 2026

«στον σύντροφο Παναγιώτη»

Περίληψη

Η ιστορία της ένοπλης συλλογικής δράσης στον ελληνικό χώρο από τον 19ο έως τα μέσα του 20ου αιώνα αποτελεί μια διαδρομή μετάβασης από τις παραδοσιακές μορφές κοινωνικής ληστείας και τοπικής ένοπλης εξουσίας προς τις μαζικές και ιδεολογικά οργανωμένες μορφές πολιτικής βίας. Η εξέλιξη αυτή συνδέεται άμεσα με τις διαδικασίες κρατικής συγκρότησης, τις κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές, καθώς και με τις πολιτικές συγκρούσεις που χαρακτήρισαν τη νεότερη ελληνική ιστορία. Κατά την ύστερη Οθωμανική περίοδο, οι αρματολοί και οι κλέφτες αποτέλεσαν τις κυρίαρχες μορφές ένοπλης δράσης στον ελλαδικό χώρο. Οι αρματολοί λειτουργούσαν ως ένοπλα σώματα τοπικής αστυνόμευσης με την ανοχή ή και την έγκριση της οθωμανικής διοίκησης, ενώ οι κλέφτες δραστηριοποιούνταν εκτός του επίσημου πλαισίου εξουσίας. Παρά τις διαφορές τους, οι δύο αυτές κατηγορίες συγκροτούσαν ένα πλέγμα τοπικής ισχύος.

Η ίδρυση του ελληνικού κράτους μετά το 1830, δεν οδήγησε στην άμεση εξαφάνιση αυτών των φαινομένων. Αντίθετα, η ληστεία εξελίχθηκε σε ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα δημόσιας τάξης του 19ου αιώνα. Η αδυναμία του κράτους να ελέγξει αποτελεσματικά την ύπαιθρο, η οικονομική καθυστέρηση, οι κοινωνικές ανισότητες και η ατελής ενσωμάτωση των πρώην αγωνιστών της Επανάστασης στην κρατική διοίκηση δημιούργησαν συνθήκες που ευνόησαν την ανάπτυξη ληστρικών ομάδων.

Οι απαγωγές και οι αιχμαλωσίες με σκοπό την καταβολή λύτρων αποτέλεσαν βασική δραστηριότητα των ληστρικών ομάδων. Η ενίσχυση του κρατικού μηχανισμού και η σταδιακή διεξόδυση του στην περιφέρεια περιόρισαν σημαντικά το ληστρικό φαινόμενο έως το τέλος του 19ου αιώνα.

Κατά τον 20ο αιώνα η ένοπλη δράση απέκτησε νέα χαρακτηριστικά. Οι κοινωνικές μεταβολές, η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, η διεύρυνση της πολιτικής συμμετοχής και οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις του μεσοπολέμου συνέβαλαν στη μαζικοποίηση και πολιτικοποίηση της βίας. Οι εργατικές κινητοποιήσεις, οι κοινωνικές συγκρούσεις και οι πολιτικές αντιπαλότητες μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών ανέδειξαν νέες μορφές συλλογικής δράσης, στις οποίες η βία χρησιμοποιούνταν πλέον ως μέσο πολιτικής διεκδίκησης και κοινωνικής παρέμβασης.

Η κορύφωση της ένοπλης δράσης πραγματοποιήθηκε με διαφοροποιημένο τρόπο κατά την περίοδο της Κατοχής (1941–1944). Η κατάρρευση του κρατικού μηχανισμού και οι συνθήκες της ξένης κατοχής ευνόησαν τη δημιουργία μεγάλων αντιστασιακών οργανώσεων. Οι οργανώσεις αυτές δεν περιορίστηκαν σε στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά των κατακτητών, αλλά ανέπτυξαν δομές διοίκησης, δικαιοσύνης και κοινωνικής οργάνωσης. Συνολικά, η πορεία της ένοπλης συλλογικής δράσης στον ελληνικό χώρο αποτυπώνει τη μετάβαση από τις παραδοσιακές μορφές τοπικής ένοπλης ισχύος και κοινωνικής ληστείας προς τις μαζικές, οργανωμένες και ιδεολογικά συγκροτημένες μορφές πολιτικής βίας του 20ού αιώνα. Η εξέλιξη αυτή αντανακλά τις βαθιές κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές που συνόδευσαν τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους και τη μετάβαση της ελληνικής κοινωνίας στη νεωτερικότητα.

Λέξεις - Κλειδιά

Ληστεία, απαγωγή, αρματολοί, κοινωνική ληστεία, πολιτική, τύπος, κοινωνία.

Abstract

The history of armed collective action in the Greek world from the eighteenth century to the mid-twentieth century represents a process of transition from traditional forms of social banditry and local armed authority to mass, ideologically organized forms of political violence. This development was closely linked to the processes of state formation, social and economic transformations, and the political conflicts that characterized modern Greek history. During the late Ottoman period, the *armatoles* and *klephs* constituted the dominant forms of armed action in the Greek lands. The *armatoles* functioned as local armed policing forces with the tolerance or approval of the Ottoman administration, while the *klephs* operated outside the official framework of authority. Despite their differences, these two groups formed a network of local power and influence.

The establishment of the Greek state after 1830 did not lead to the immediate disappearance of these phenomena. On the contrary, brigandage evolved into one of the most serious public-order problems of the nineteenth century. The inability of the state to exercise effective control over the countryside, economic underdevelopment, social inequalities, and the incomplete integration of former fighters of the Greek War of Independence into the state administration created favorable conditions for the emergence and persistence of brigand groups.

Kidnappings and hostage-taking for ransom constituted a principal activity of brigand groups. The strengthening of the state apparatus and its gradual expansion into the provinces significantly reduced brigandage by the end of the nineteenth century.

During the twentieth century, armed action acquired new characteristics. Social transformations, the growth of the labor movement, the expansion of political participation, and the ideological confrontations of the interwar period contributed to the massification and politicization of violence. Labor mobilizations, social conflicts, and political rivalries between Venizelists and anti-Venizelists gave rise to new forms of collective action in which violence was increasingly employed as a means of political struggle and social intervention.

The culmination of the massification of armed action occurred during the Occupation period (1941–1944). The collapse of the state apparatus and the conditions of foreign occupation facilitated the emergence of large resistance organizations. These organizations were not limited to military operations against the occupying forces but also developed structures of administration, justice, and social organization. Overall, the history of armed collective action in the Greek world reflects the transition from traditional forms of local armed power and social banditry to the mass, organized, and ideologically structured forms of political violence that characterized the twentieth century. This evolution mirrors the profound social and political transformations that accompanied the formation of the Greek state and the transition of Greek society into modernity.

Keywords: Robbery, kidnapping, *armatoles*, social banditry, politics, press, society.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	5-6
Abstract	7
Περιεχόμενα	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9-11
1. Αρματολοί και κλέφτες: κοινωνική ληστεία και τοπική εξουσία	12-15
1.1 Σχέσεις με την οθωμανική διοίκηση	15-17
1.2 Πολιτικοστρατιωτικές συγκρούσεις	17-18
1.3 Από την Επανάσταση στο κράτος	19-20
2. Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους και οι απαρχές της ληστείας (1831–1850)	21-22
2.1 Κοινωνικές και οικονομικές βάσεις του ληστρικού φαινομένου	23-25
2.2 Οι αιχμαλωσίες των ληστών, η καταστολή του φαινομένου και η εδραίωση της κρατικής εξουσίας	25-29
2.3 Οργάνωση, τρόποι δράσης των ληστρικών ομάδων και σχέσεις με την πολιτική εξουσία.....	29-32
3. Οι απαγωγές των ληστρικών ομάδων, η ένοπλη σφαγή στο Δήλεσι και οι πολιτικές διαστάσεις (1866–1870)	32-35
3.1 Αγροτικές εξεγέρσεις και θεσσαλικά τσιφλίκια (1881-1910)	35-37
3.2 Ιδεολογικές και πολιτισμικές αναπαραστάσεις της ληστείας	38-40
4. Όξυνση και ιδεολογικοποίηση της ένοπλης δράσης στον 20ο αιώνα	40-42
4.1 Οι ληστές του 20ου αιώνα	42-49
4.2 Κατοχή και Αντίσταση: ένοπλη συλλογική δράση και λαϊκή συμμετοχή	49-51
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	52-54
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	55-57
Κατάλογος εικόνων	58-71

Εισαγωγή

Η έννοια της ένοπλης δράσης αναφέρεται στη συντονισμένη χρήση βίας από οργανωμένες ομάδες με σκοπό την επίτευξη πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών ή ιδεολογικών στόχων. Σε αντίθεση με τις μεμονωμένες πράξεις εγκληματικότητας, η ένοπλη δράση χαρακτηρίζεται από τη συμμετοχή πολλών ατόμων, την ύπαρξη κοινών σκοπών και την ανάπτυξη μορφών οργάνωσης και πειθαρχίας. Στην ιστοριογραφία, το φαινόμενο έχει μελετηθεί μέσα από διαφορετικές οπτικές, οι οποίες εστιάζουν άλλοτε στις κοινωνικές συγκρούσεις και άλλοτε στις πολιτικές διαδικασίες που οδηγούν στη χρήση της βίας ως μέσου διεκδίκησης εξουσίας ή κοινωνικής αλλαγής. Στην παρούσα εργασία θα παρουσιαστεί η εξέλιξη της ένοπλης δράσης ξεκινώντας από την προεπαναστατική περίοδο φθάνοντας έως στις παρυφές της πρώτης παγκόσμιας ανθρωποφαγής. Θα προσεγγίσουμε την εξέλιξη του ληστρικού φαινομένου στον ελλαδικό χώρο. Δίνοντας έμφαση στα κοινωνικά και πολιτικά αίτια, που οδήγησαν στην διατήρησή της εμφάνισης του, με διαφορετικά μέσα ανάλογα την χρονική περίοδο.

Η βία αποτελεί κεντρική διάσταση της κοινωνικής σύγκρουσης και εμφανίζεται σε περιόδους έντονων πολιτικών, οικονομικών ή κοινωνικών μετασχηματισμών. Οι εξεγέρσεις, οι επαναστάσεις, οι εμφύλιες συγκρούσεις, οι ληστρικές ομάδες και οι παραστρατιωτικές οργανώσεις αποτελούν διαφορετικές μορφές συλλογικής βίας, οι οποίες διαφέρουν ως προς την οργάνωση, τους στόχους και τη νομιμοποίησή τους. Οι παραστρατιωτικές μορφές δράσης, ειδικότερα, αναπτύσσονται συχνά σε συνθήκες αδύναμης κρατικής παρουσίας ή πολιτικής κρίσης, λειτουργώντας ως εναλλακτικοί μηχανισμοί επιβολής εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου. Η σύγκρουση αποτελεί έναν σημαντικό συντελεστή αλλά όχι και τον μοναδικό. Η σύγκρουση που αναπτύσσεται μέσα στο σύνολο των αντιθέσεων που ενυπάρχουν στον κοινωνικό ανταγωνισμό ενάντια στους θεσμούς και μηχανισμούς του κράτους είναι προϊόν συγκεκριμένων συνθετικών διεργασιών που αναπτύσσονται ανάμεσα σε συγκεκριμένα κομμάτια που κινητοποιούνται. Ταυτόχρονα, η ανάπτυξή της συμβάλλει στη δημιουργία νέων συνθετικών διεργασιών. Οι κοινωνικές συγκρούσεις στον ελλαδικό χώρο παρουσιάζουν μία ποικιλομορφία, η οποία αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον και είναι χρήσιμο να εξεταστεί.

Η ιστορική κοινωνιολογία προσεγγίζει την ένοπλη δράση ως αποτέλεσμα ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών διαδικασιών. Εξετάζει τον ρόλο του κράτους, των κοινωνικών

τάξεων, των δικτύων εξουσίας και των μορφών κοινωνικής οργάνωσης. Μέσα από αυτές τις προσεγγίσεις, η βία δεν αντιμετωπίζεται ως απλή εκτροπή από την κοινωνική κανονικότητα, αλλά ως ιστορικό και κοινωνικό φαινόμενο που συνδέεται άμεσα με τη συγκρότηση της εξουσίας, τη διαχείριση των συγκρούσεων και τη διαμόρφωση ταυτοτήτων.

Η μελέτη των πρωτογενών μορφών ένοπλης δράσης στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα, αποτελεί βασικό πεδίο για την κατανόηση των μεταγενέστερων μορφών πολιτικής και κοινωνικής βίας. Σε μια εποχή όπου η οθωμανική διοίκηση αδυνατούσε να ασκήσει αποτελεσματικό έλεγχο σε πολλές ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές, αναπτύχθηκαν ένοπλες ομάδες που λειτουργούσαν ταυτόχρονα ως φορείς προστασίας, επιβίωσης και τοπικής εξουσίας. Οι ομάδες αυτές διαμόρφωσαν ιδιαίτερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης που επηρέασαν βαθιά την ελληνική κοινωνία.

Οι αρματολοί και οι κλέφτες αποτελούν τις πλέον χαρακτηριστικές μορφές ένοπλης δράσης κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο. Οι αρματολοί λειτουργούσαν ως ένοπλα σώματα στα οποία η οθωμανική διοίκηση ανέθετε την τήρηση της τάξης. Αντίθετα, οι κλέφτες δρούσαν εκτός του επίσημου πλαισίου εξουσίας. Ωστόσο, τα όρια μεταξύ των δύο ένοπλων συγκροτήσεων ήταν συχνά ρευστά.

Η δράση των κλεφτών και των αρματολών διαμόρφωσε ιδιαίτερες νοοτροπίες αντίστασης, τιμής και επιβίωσης, οι οποίες κατέλαβαν σημαντική θέση στη συλλογική μνήμη του ελληνικού πληθυσμού. Η ένοπλη δράση δεν συνδεόταν μόνο με οικονομικά κίνητρα αλλά και με αξίες όπως η ανδρεία, η προσωπική ανεξαρτησία, η υπεράσπιση της κοινότητας και η αντίσταση απέναντι σε οποιεσδήποτε μορφές εξουσίας. Τα δημοτικά τραγούδια, οι λαϊκές παραδόσεις και οι προφορικές αφηγήσεις συνέβαλαν, επίσης, στη διαμόρφωση ενός ηρωικού προτύπου που επηρέασε το εθνικό ιδεολόγημα.

Η ίδρυση του ελληνικού κράτους μετά την Επανάσταση του 1821, δεν σήμανε την άμεση εξάλειψη των ένοπλων ομάδων που είχαν αναπτυχθεί κατά την οθωμανική περίοδο. Αντίθετα, κατά τον 19ο αιώνα η ληστεία εξελίχθηκε σε ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα δημόσιας τάξης του νέου κράτους. Οι ληστές δεν συνιστούσαν μόνο εγκληματικά στοιχεία, αλλά συχνά λειτουργούσαν ως φορείς τοπικής ισχύος.

Η ληστεία συνδέθηκε στενά με τη διαδικασία συγκρότησης του ελληνικού κράτους. Η ύπαρξη ένοπλων ομάδων δεν αποτελούσε απλώς κατάλοιπο της προεπαναστατικής περιόδου αλλά και συνέπεια των αδυναμιών του νέου κρατικού μηχανισμού. Οι κοινωνικές και

οικονομικές συνθήκες του 19ου αιώνα συνέβαλαν αποφασιστικά στη διατήρηση της ληστείας. Η ελληνική οικονομία παρέμενε κυρίως αγροτική, με χαμηλή παραγωγικότητα, και έντονες τοπικές ανισότητες. Σε πολλές ορεινές περιοχές η κρατική παρουσία ήταν υποτυπώδης, ενώ οι κάτοικοι εξαρτούνταν από τοπικά δίκτυα προστασίας.

Πολλοί πρώην αγωνιστές της Επανάστασης του 1821 βρέθηκαν μετά την Ανεξαρτησία χωρίς σταθερή απασχόληση ή κρατική αποκατάσταση. Για αρκετούς, η ένταξη σε ληστρικές ομάδες αποτέλεσε εναλλακτική μορφή επιβίωσης και κοινωνικής ανέλιξης. Παράλληλα, η ληστεία διατηρούσε μια ιδιότυπη κοινωνική νομιμοποίηση σε ορισμένες τοπικές κοινωνίες. Η παράδοση των κλεφτών και των αρματολών, η δυσπιστία απέναντι στο κράτος και οι τοπικές αντιπαλότητες, συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος, όπου οι ληστές δεν αντιμετωπίζονταν πάντοτε ως κοινοί εγκληματίες.

Οι πλέον χαρακτηριστικές μορφές δράσης των ληστών κατά τον 20ο αιώνα ήταν οι απαγωγές και οι αιχμαλωσίες προσώπων με σκοπό την καταβολή λύτρων. Οι ληστρικές ομάδες εκμεταλλεύονταν το δύσβατο ανάγλυφο της ελληνικής υπαίθρου και την αδυναμία των αρχών να ελέγξουν τις ορεινές περιοχές, κρατώντας αιχμαλώτους για μεγάλα χρονικά διαστήματα, έως ότου εξασφαλίσουν οικονομικά ανταλλάγματα.

Κεφάλαιο πρώτο

Αρματολοί και κλέφτες: κοινωνική ληστεία και τοπική εξουσία

Οι αρματολοί και οι κλέφτες αποτέλεσαν βασικές μορφές ένοπλης δράσης στον ελλαδικό χώρο κατά την ύστερη Οθωμανική περίοδο και συνδέθηκαν άμεσα με τη διαμόρφωση των πρώτων επαναστατικών στρατιωτικών σωμάτων του 1821. Παρ' ότι στη συλλογική μνήμη παρουσιάζονται συχνά ως απόλυτα διακριτές κατηγορίες, στην πραγματικότητα οι διαφορές τους ήταν ρευστές και μεταβαλλόμενες. Πολλοί κλέφτες μετατρέπονταν σε αρματολούς και αντίστροφα, ανάλογα με τις πολιτικές συγκυρίες, τις σχέσεις τους με την οθωμανική διοίκηση και τις ισορροπίες των τοπικών εξουσιών (Βακαλόπουλος, 1988, 198–203).

Οι κλέφτες εμφανίστηκαν κυρίως στις ορεινές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας ήδη από τον 17ο αιώνα. Επρόκειτο για ένοπλες ομάδες που ζούσαν εκτός του άμεσου ελέγχου της οθωμανικής εξουσίας και δραστηριοποιούνταν σε περιοχές με δύσκολη γεωγραφική πρόσβαση. Η δράση τους συνδεόταν με επιθέσεις εναντίον των οθωμανικών αρχών, τοπικών προκρίτων ή ταξιδιωτών, αλλά και με πρακτικές επιβίωσης που συχνά περιλάμβαναν λεηλασίες και επιβολή προστασίας στους αγροτικούς πληθυσμούς. Η ιστοριογραφία έχει χαρακτηρίσει το φαινόμενο αυτό ως μορφή «κοινωνικής ληστείας», δηλαδή ως μια μορφή παραβατικής δράσης που αποκτούσε λαϊκή νομιμοποίηση επειδή θεωρούνταν αντίσταση απέναντι στην καταπίεση και την αυθαιρεσία της εξουσίας (Hobsbawm, 2010, 13-29).

*Οι περισσότεροι υπερήφανοι και οι τολμηρότεροι πήραν ένα όπλο και τραβούσαν προς τα βουνά και από εκεί έστηναν πόλεμο με τους Οθωμανούς που διαρκούσε όσο και η ζωή τους. Αυτή εμφάνιση των πρώτων ένοπλων, κυρίως στα βουνά, αρχίζει να παρατηρείται ήδη από τα πρώτα χρόνια της Άλωσης. Ήταν η πρώτη αποφασιστική διαμαρτυρία κατά της αυθαιρεσίας της Αυτοκρατορίας. Οι Οθωμανοί τούς ονόμασαν κλέφτες για να τους δυσφημίσουν. Ο Κολοκοτρώνης το είχε πει σε μία από τις φράσεις του: *το κλέφτες βγήκε από την εξουσία*. Σιγά-σιγά σχηματιστήκαν και οργανωθήκαν σε σώματα ολόκληρα. Δημιουργήθηκαν τάξεις κλεφτών, πρώτη, δεύτερη και τρίτη, με αρχηγούς και με*

ολοκληρωμένη ιεραρχία. Δημιουργήθηκε μια μορφή επαναστατικών διεργασιών πάνω στα βουνά.

Εμφανίζονταν κυρίως για να σκοτώνουν και να απαλλοτριώνουν πράγματα που είχαν ανάγκη και φρόντιζαν ώστε να μη συλληφθούν αιχμάλωτοι. Διότι γνώριζαν τι μαρτύριο τους περίμενε αν τους έπιαναν· η ίδια τους στη ζωή δεν τους έμελλε. Όταν χαιρετιούνταν, έλεγε ο ένας στον άλλον *καλό μολύβι*. Αυτοί οι άνθρωποι επομένως, όταν είχαν την πληροφορία ότι κάποιος τοπικός άρχοντας αδικούσε τους φτωχούς, συνεννοούνταν ακόμη και με τις τουρκικές αρχές για την καταδίωξή του. Για αυτούς, ο κοτζαμπάσης ήταν τουρκολάτρης και εχθρός, που κατέχει δημόσιο αξίωμα ή τοπικά ποιμενικά οικονομικά δίκτυα (τσελιγκάτα).

Η έννοια της ζωής για αυτούς ήταν ταυτόσημη με τον διαρκή ένοπλο αγώνα που διακοπτόταν μόνο από θάνατο. Είχαν κηρυχθεί εκτός νόμου από την αυτοκρατορική εξουσία και όπως ήταν φυσικό αισθάνονταν μεγάλη απέχθεια προς τους ντόπιους προκρίτους που είχαν συνεργαστεί με τους Οθωμανούς. Τα σώματα αυτά ήταν οργανωμένα με έναν τρόπο που επέβαλε η πολεμική ανάγκη, μία παλαιά στρατιωτική ουσιαστική παράδοση που συνεχιζόταν. Πολλοί εξ αυτών είχαν υπηρετήσει σε στρατιωτικά τμήματα ξένων στρατιωτικών δυνάμεων που είχαν ταχθεί απέναντι στους Οθωμανούς.

Πολλές οικογένειες κλεφτών της Πελοποννήσου προήλθαν από τέτοιους στρατιωτικούς σχηματισμούς. Η πολεμική ιστορία των Κολοκοτρωναίων αρχίζει από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ήταν σχηματισμοί στρατιωτικοί που γνώριζαν τον προορισμό τους. Ήταν σώματα τα οποία ήταν ολόκληρα καπετανάτα, αποτελούμενα από διαλεκτούς πολεμιστές με αρχηγό, υπαρχηγό, πρωτοπαλικάρο και με κληρονομικά δικαιώματα των αρχηγών. Στην διαδοχή του αρχηγού επικρατούσε διακριτή επιλογή δηλαδή, δεν γινόταν πάντα αρχηγός ο πρωτότοκος γιός του αποθανόντος αρχηγού αλλά ο καλύτερος από αυτούς που διακρίθηκαν στην μάχη. Όλη η ζωή τους ήταν μία πολεμική άσκηση με κίνδυνο και με γυμναστική, έχοντας αποκτήσει μεγάλες φυσικές δυνάμεις. Εξασκούσαν στην σκοποβολή, στο λιθάρι και στο άλμα.

Οι ατελείωτες πολεμικές περιπέτειες τούς έκαναν να ασκούνται στο δρόμο και να μοιάζουν με άγρια θηρία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Νικηταράς, ο οποίος μπορούσε να τρέξει σαν καλπάζον άλογο κατά την μάχη. Οι ομάδες άρχισαν να πυκνώνουν από τον Όλυμπο, το Πήλιο, έως την Πίνδο, τα Άγραφα, καθώς και στις κορυφές της Στερεάς Ελλάδας και έγιναν ορμητήρια μεγάλων καπετανάτων. Από την άλλη, στα βουνά της Πελοποννήσου

δημιουργήθηκαν ομάδες κλεφτών, κάποιοι από τους οποίους έγιναν κουρσάροι και με μαύρα πλοία έμπαιναν στα λιμάνια προκαλώντας τρόμο στους Οθωμανούς.

Το γεγονός αυτό δημιούργησε αφόρητη κατάσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία δεν είχε κατορθώσει να αντιμετωπίσει τα κλέφτικα σώματα. Εκτός αυτού, πολλοί ένοπλοι πήγαιναν συχνά με τους στρατούς και τους στόλους των ευρωπαίων που βρίσκονταν σε πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Και για αυτόν τον λόγο αποφασίστηκε επί Σουλεϊμάν του μεγαλοπρεπούς, η συνθηκολόγηση με τους ισχυρότερους από τους καπετάνιους των κλεφτών. Η ενετική κυβέρνηση είχε στις τάξεις της πολλά τέτοια ένοπλα τμήματα. Αυτούς οι ενετοί τους ονόμαζαν *αρματόρες*. Η Πύλη χρησιμοποίησε ένα μέρος των κλεφτών για να σχηματίσει στρατιωτικά σώματα για την τήρηση της δημόσιας ασφάλειας και την φρούρηση των επαρχιών από τις επιδρομές των άλλων κλεφτών. Τους ονόμασε, κατά μίμηση του ενετικού όρου, αρματολούς (Κόκκινος, 1956, 44-48).

Να προσθέσουμε σε αυτό το σημείο, ότι οι κλέφτες προέρχονταν από τις τάξεις των φτωχών κτηνοτρόφων και αγροτών που κατέφευγαν στο ληστρικό βίο για πολλούς και διάφορους κοινωνικούς λόγους, όπως η επέκταση της μεγάλης γαιοκτησίας, τα αυξανόμενα φορολογικά βάρη από τις αυθαιρεσίες εκ μέρους των οθωμανικών και χριστιανικών αρχών κ.ά.. Επίσης, ήταν συχνό φαινόμενο στην ιστοριογραφία να αποδίδονται στους κλέφτες χαρακτηριστικά αγροτικού κινήματος. Οι αρματολοί από την άλλη, ήταν ένοπλοι ή κλέφτες που εντάσσονταν κοινωνικά στην οθωμανική νομιμότητα με κύριο θεσμικό ρόλο. Όλα γίνονταν υπό την αιγίδα των Αυτοκρατορικών και των τοπικών αρχών, για την τήρηση της τάξης των ορεινών περιοχών, δηλαδή την φύλαξη περασμάτων και την καταδίωξη της ληστείας (Γκίκα, 2021, 187, 191).

Από την άλλη πλευρά, οι αρματολοί ήταν ένοπλα σώματα που λειτουργούσαν με την έγκριση της οθωμανικής διοίκησης. Οι Οθωμανοί, αδυνατώντας πολλές φορές να ελέγξουν αποτελεσματικά τις ορεινές περιοχές, ανέθεταν σε τοπικούς ενόπλους τη διατήρηση της τάξης και την καταστολή της ληστείας. Οι περιοχές ευθύνης τους ονομάζονταν αρματολίκια και διοικούνταν από καπετάνιους με σημαντική τοπική ισχύ. Ωστόσο, η σχέση των αρματολών με την οθωμανική εξουσία ήταν αντιφατική. Παρ' ότι τυπικά υπηρετούσαν το κράτος, στην πράξη λειτουργούσαν συχνά αυτόνομα, διατηρώντας δικά τους δίκτυα εξάρτησης και προσωπικής πίστης. Η θέση τους εξαρτιόταν από εύθραυστες ισορροπίες,

γεγονός που εξηγεί γιατί πολλοί αρματολοί περνούσαν στην κλεφτουριά όταν συγκρούονταν με τις οθωμανικές αρχές ή έχαναν τα προνόμιά τους.

Η οργάνωση των κλεφταρματολικών ομάδων βασιζόταν σε προσωπικές σχέσεις εμπιστοσύνης και συγγένειας. Κεντρικό πρόσωπο ήταν ο καπετάνιος, γύρω από τον οποίο συγκροτούταν η ένοπλη ομάδα. Οι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη στηρίζονταν στην αφοσίωση, στη συμμετοχή στον κοινό κίνδυνο και στη διανομή της λείας ή των πόρων. Η στρατιωτική πειθαρχία είχε άτυπο χαρακτήρα και στηριζόταν περισσότερο στο κύρος και την προσωπικότητα του αρχηγού παρά σε θεσμοθετημένους κανόνες. Παράλληλα, οι ομάδες αυτές διατηρούσαν στενές σχέσεις με τις τοπικές κοινωνίες, από τις οποίες αντλούσαν τρόφιμα, πληροφορίες και υποστήριξη (Ασδραχάς, 2019, 160-161).

Η κοινωνική θέση των αρματολών και των κλεφτών υπήρξε σύνθετη. Από τη μία πλευρά θεωρούνταν φορείς αντίστασης απέναντι στην οθωμανική κυριαρχία και σύμβολα ελευθερίας. Από την άλλη, η δράση τους μπορούσε να επιβαρύνει σημαντικά τους τοπικούς πληθυσμούς μέσω φορολογικών πιέσεων, λεηλασιών ή συγκρούσεων μεταξύ αντίπαλων ομάδων. Η λαϊκή παράδοση, ιδιαίτερα μέσα από τα κλέφτικα τραγούδια, συνέβαλε στη μυθοποίηση της μορφής του κλέφτη ως ανυπότακτου πολεμιστή που υπερασπίζεται την τιμή, την ελευθερία και την κοινότητα. Ωστόσο, η ιστορική πραγματικότητα ήταν περισσότερο περίπλοκη, καθώς οι ένοπλες αυτές ομάδες λειτουργούσαν συχνά μέσα σε ένα πλαίσιο τοπικών ανταγωνισμών και προσωπικών συμφερόντων (Koliopoulos, 1987, 56-60).

1.1 Σχέσεις με την οθωμανική διοίκηση

Οι σχέσεις των αρματολών και των κλεφτών με την οθωμανική διοίκηση χαρακτηρίζονταν από αστάθεια, αλληλεξάρτηση και διαρκή διαπραγμάτευση ισχύος. Παρ' ότι οι δύο ομάδες παρουσιάζονται συχνά ως αντίπαλες προς την οθωμανική εξουσία, στην πραγματικότητα αποτελούσαν μέρος ενός ευρύτερου συστήματος τοπικής διοίκησης και ελέγχου που είχε διαμορφωθεί στις ορεινές περιοχές της Βαλκανικής. Η αδυναμία του οθωμανικού κράτους να επιβάλει άμεσο και σταθερό έλεγχο σε δυσπρόσιτες περιοχές οδήγησε στη δημιουργία ενός καθεστώτος έμμεσης διακυβέρνησης, μέσα στο οποίο οι τοπικοί ένοπλοι αποκτούσαν σημαντικό ρόλο.

Οι αρματολοί αποτελούσαν θεσμοθετημένα ένοπλα σώματα, τα οποία είχαν αναλάβει, με την έγκριση των οθωμανικών αρχών, τη διατήρηση της τάξης και την ασφάλεια συγκεκριμένων περιοχών, γνωστών ως αρματολίκια. Οι επικεφαλής τους, οι καπετάνιοι, αποκτούσαν προνόμια, οικονομικά οφέλη και τοπικό κύρος, ενώ παράλληλα λειτουργούσαν ως ενδιάμεσοι ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και τις τοπικές κοινωνίες. Η οθωμανική διοίκηση χρησιμοποιούσε τους αρματολούς ως μηχανισμό ελέγχου της υπαίθρου, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου η παρουσία τακτικών στρατιωτικών δυνάμεων ήταν περιορισμένη ή αναποτελεσματική. Ωστόσο, η σχέση αυτή δεν βασιζόταν σε σταθερή νομιμοφροσύνη. Οι αρματολοί διατηρούσαν σημαντικό βαθμό αυτονομίας και συχνά λειτουργούσαν με γνώμονα τα δικά τους συμφέροντα και τις τοπικές ισορροπίες δύναμης (Βακαλόπουλος, 2008, 205-207).

Η οθωμανική διοίκηση αντιμετώπιζε συχνά τους αρματολούς με καχυποψία, γνωρίζοντας ότι η δύναμή τους μπορούσε εύκολα να στραφεί εναντίον της. Παράλληλα, όμως, δεν μπορούσε να τους καταργήσει, καθώς εξαρτιόταν από αυτούς για τη διατήρηση της τάξης στην ύπαιθρο. Έτσι, διαμορφώθηκε μια σχέση αμοιβαίας ανάγκης αλλά και διαρκούς έντασης. Οι αρματολοί αξιοποιούσαν τη θέση τους για να ενισχύουν την τοπική επιρροή τους, να συγκροτούν δίκτυα πιστών και να παρεμβαίνουν στις κοινωνικές και οικονομικές υποθέσεις των περιοχών τους (Κολιόπουλος, 1987, 72-75).

Η πρακτική της περιοδικής και μερικής ενσωμάτωσης μέρους των παράνομων ενόπλων στην οθωμανική νομιμότητα ονομάζονταν «κάποι» ή «αρματολοί», αν και με μια κάποια αποτελεσματικότητα στο παρελθόν, είχε ωστόσο καταστεί αναχρονιστική. Έτσι, ενισχύθηκε η καταστολή τους. Οι μεγαλύτερες καταδιώξεις πραγματοποιήθηκαν κυρίως στην Ήπειρο και την Πελοπόννησο. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, οι οθωμανικές αρχές είχαν την πλήρη στήριξη της χριστιανικής άρχουσας τάξης. Ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο, η εκστρατεία κατά των κλεφτών (1805-1806) υπήρξε ιδιαίτερα αποτελεσματική.

Η αφορμή δόθηκε με τη ληστεία του κοτζαμπάση των Γαργαλιάνων και πρωτοσύγκελου Ανδριανόπουλου, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την είσπραξη των εκκλησιαστικών φόρων της τοπικής περιοχής. Επιπροσθέτως, «δεσποτάδες και κοτζαμπάσηδες» κινητοποιήθηκαν και πέτυχαν την επέμβαση του οθωμανικού στρατού, καθώς και τον αφορισμό των κλεφτών από το Πατριαρχείο με συνέπεια τη σημαντική υπονόμευση των ερεισμάτων που διέθεταν στον αγροτικό κόσμο. Παρ' ότι οι πηγές διαφέρουν σημαντικά ως προς τους αριθμούς, εκτιμάται

πως οι κλέφτες που εξοντώθηκαν ανέρχονταν σε αρκετές εκατοντάδες, ενώ ακόμη περισσότεροι έγιναν πρόσφυγες, καταφεύγοντας κυρίως στα Επτάνησα.

«Η εξολόθρευση των κλεφτών», «είχε ως αποτέλεσμα την αποκατάσταση της ασφάλειας. Η θέση των κοτζαμπάσηδων... ενισχύθηκε», ενώ ευνοήθηκε και η «ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών» με «αυξημένη συμμετοχή των Ελλήνων στο εμπόριο και τις μεταφορές της Πελοποννήσου που ξεπέρασαν το 60%» (Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, 2010, 140-143).

Οι κλέφτες, από την άλλη πλευρά, βρίσκονταν τυπικά εκτός του πλαισίου της νόμιμης εξουσίας. Ωστόσο, ακόμη και αυτοί διατηρούσαν έμμεσες σχέσεις με την οθωμανική διοίκηση ή με τοπικούς αξιωματούχους. Σε αρκετές περιπτώσεις συνάπτονταν άτυπες συμφωνίες ανοχής ή συνεργασίας, ιδιαίτερα όταν οι κλέφτες εξυπηρετούσαν τοπικές πολιτικές ισορροπίες ή στρέφονταν εναντίον αντίπαλων ομάδων. Η ύπαρξη αυτών των σχέσεων δείχνει ότι η οθωμανική εξουσία στην επαρχία δεν λειτουργούσε αποκλειστικά μέσω άμεσης καταστολής, αλλά και μέσω συμβιβασμών, διαπραγματεύσεων και τοπικών συμμαχιών.

Κατά την έναρξη της Επανάστασης του 1821, μεγάλο μέρος των αρματολών στράφηκε εναντίον της οθωμανικής διοίκησης, αξιοποιώντας την ήδη υπάρχουσα στρατιωτική οργάνωση και την τοπική τους επιρροή. Η εμπειρία τους στη διαχείριση της ένοπλης βίας και η γνώση των ορεινών περιοχών τους κατέστησαν βασικούς φορείς του Επαναστατικού Αγώνα. Παράλληλα όμως, οι πρακτικές τοπικής αυτονομίας και οι προσωπικές μορφές εξουσίας που είχαν αναπτυχθεί κατά την οθωμανική περίοδο, συνέχισαν να επηρεάζουν τη λειτουργία των Επαναστατικών σωμάτων και αργότερα τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους (Ασδραχάς, 2019 3-7).

1.2 Πολιτικοστρατιωτικές συγκρούσεις

Η Ελληνική Επανάσταση δεν αποτέλεσε μόνο έναν εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και πεδίο έντονων εσωτερικών ανταγωνισμών για την εξουσία, τους πόρους και τον έλεγχο της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Από τα πρώτα κιόλας χρόνια της Επανάστασης αναδείχθηκαν συγκρούσεις ανάμεσα στις διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές ομάδες που συμμετείχαν στον Αγώνα, όπως οι πρόκριτοι, οι νησιώτες πλοιοκτήτες, οι Φαναριώτες και οι οπλαρχηγοί των ενόπλων σωμάτων. Οι

αντιπαραθέσεις αυτές επηρέασαν καθοριστικά την πορεία της Επανάστασης και οδήγησαν τελικά στους εμφύλιους πολέμους των ετών 1823-1825.

Οι οπλαρχηγοί και οι καπετάνιοι, προερχόμενοι κυρίως από τον κόσμο των αρματολών και των κλεφτών, διέθεταν πραγματική στρατιωτική ισχύ, καθώς έλεγχαν ένοπλες ομάδες που τις συνέδεαν προσωπικοί δεσμοί πίστης. Η εξουσία τους βασιζόταν στην τοπική επιρροή, στη στρατιωτική εμπειρία και στην ικανότητά τους να εξασφαλίζουν πόρους και προστασία στους άνδρες τους. Αντίθετα, οι πρόκριτοι και οι πολιτικοί παράγοντες επιδίωκαν τη συγκρότηση κεντρικής διοίκησης και τη θεσμική οργάνωση της Επανάστασης, ώστε να ελέγξουν τη διαχείριση των οικονομικών πόρων και τη διεθνή διπλωματική εκπροσώπηση (Κρεμμυδάς, 2000, 173-180).

Επίσης, η δυναμική της Επανάστασης δημιούργησε πολλά ρήγματα στα αρματολίκια, επιτρέποντας σε μεγάλη μερίδα των ενόπλων ατόμων, που έως τότε ήταν αποκλεισμένοι ή απομονωμένοι από αυτό, να αναδειχθούν. Χαρακτηριστική είναι η «περίπτωση Καραϊσκάκη», που «αντιστοιχεί σαφέστατα στον αντιπροσωπευτικό τύπο του αυτοδημιούργητου αρματολού, ο οποίος μέσα από τις ευκαιρίες του Επαναστατικού γεγονότος κατόρθωσε να ενταχθεί και να επιβληθεί στην μέχρι τότε συμπαγή και περικλειστη αρματολική κοινότητα» (Τσιάμαλος, 2007, 184-186).

Η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο πλευρές δεν αφορούσε μόνο προσωπικές φιλοδοξίες, αλλά και διαφορετικές αντιλήψεις για τη φύση της εξουσίας. Οι τοπικοί στρατιωτικοί ηγέτες υπερασπίζονταν σε μεγάλο βαθμό την αυτονομία των περιοχών και των ενόπλων ομάδων τους, ενώ οι πολιτικές ελίτ επιδίωκαν τη δημιουργία μιας πιο συγκεντρωτικής διοίκησης στα πρότυπα των ευρωπαϊκών κρατών. Οι ανταγωνισμοί αυτοί οξύνθηκαν ιδιαίτερα μετά τις πρώτες επιτυχίες της Επανάστασης, όταν τέθηκε το ζήτημα της διαχείρισης των οικονομικών πόρων, των εξωτερικών δανείων και της κατανομής της πολιτικής εξουσίας (Dakin, 1973, 145-151).

Οι αντιθέσεις ανάμεσα στην τοπική στρατιωτική ισχύ και την κεντρική πολιτική εξουσία παρέμειναν ενεργές και μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, επηρεάζοντας τη μετέπειτα πολιτική ζωή της χώρας (Σβορώνος, 2007, 95-98).

1.3 Από την Επανάσταση στο κράτος

Η ίδρυση του ελληνικού κράτους μετά το τέλος της Επανάστασης σηματοδότησε μια βαθιά μεταβολή στις μορφές ένοπλης δράσης και στις σχέσεις εξουσίας που είχαν διαμορφωθεί κατά την οθωμανική περίοδο και τα χρόνια του Αγώνα. Το νέο κράτος επιδίωξε να εγκαθιδρύσει κεντρική διοίκηση, θεσμοθετημένο στρατό και ενιαίο μηχανισμό εξουσίας, γεγονός που έφερε αναπόφευκτα σε σύγκρουση τις παραδοσιακές ένοπλες ομάδες με τις νέες κρατικές δομές (Κρεμμυδάς, 2000, 215-218).

Σημαντική μνεία αποτυπώνεται στα απομνημονεύματα του Φωτάκου, υπασπιστή του Θ. Κολοκοτρώνη, αντανakλώντας την οπτική και άλλων αγωνιστών της εποχής, οι οποίοι έβλεπαν στην επανάσταση την έναρξη μιας νέας εποχής όπου οι «τελευταίοι έσονται πρώτοι». Οι κλέφτες ταυτίζονταν με την πιο ριζοσπαστική μερίδα της αστικής τάξης ως προς την αναγκαιότητα επαναστατικής ανατροπής της οθωμανικής εξουσίας. Όμως, αυτό το γεγονός δεν αποτύπωνε τον στόχο της συγκρότησης αστικού συγκεντρωτικού κράτους. Η στρατιωτική οργάνωση των κλεφτών παρέμενε κατάλοιπο των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, με τις οποίες η άρχουσα τάξη ήταν σε μόνιμη σύγκρουση και επιδίωκε να τους καταργήσει. Κατά αυτόν τον τρόπο, η αντίληψη της ηγεσίας των κλεφτών παρέκλινε ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα της Επανάστασης από την κοινωνική προέλευση τους. Άρα το ίδιο το γεγονός της συγκρότησης ενός αστικού κράτους σήμαινε την ουσιαστική εξάλειψη των κλεφτών (Παπανικολάου, 1991, 142-149).

Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, τα περισσότερα στρατιωτικά σώματα λειτουργούσαν με βάση προσωπικές σχέσεις πίστης προς τους καπετάνιους και όχι μέσω συγκροτημένης κρατικής ιεραρχίας. Οι ένοπλοι ήταν συνδεδεμένοι με τους αρχηγούς τους μέσα από δεσμούς συγγένειας, τοπικότητας και αμοιβαίας προστασίας. Η πολεμική αυτή οργάνωση αποδείχθηκε αποτελεσματική σε πολλές περιπτώσεις ανταρτοπόλεμου, αλλά δυσκόλευε τη δημιουργία ενιαίου στρατού και συγκεντρωτικού κρατικού μηχανισμού.

Με την άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια το 1828, ξεκίνησε μια πιο συστηματική προσπάθεια κρατικής συγκρότησης. Ο Καποδίστριας επιδίωξε να περιορίσει την ανεξαρτησία των τοπικών στρατιωτικών αρχηγών και να οργανώσει τακτικό στρατό σύμφωνα με ευρωπαϊκά πρότυπα. Παράλληλα, προσπάθησε να ενσωματώσει τους παλιούς αγωνιστές στη

νέα διοικητική και στρατιωτική δομή, χωρίς όμως να καταφέρει να εξαλείψει τις τοπικές αντιπαλότητες και τις προσωπικές εξαρτήσεις που είχαν διαμορφωθεί κατά την Επανάσταση.

Η μετάβαση αυτή υπήρξε δύσκολη και συχνά συγκρουσιακή. Πολλοί αγωνιστές αισθάνθηκαν ότι παραγκωνίζονταν από το νέο κράτος ή ότι χάνουν την πολιτική και κοινωνική ισχύ που είχαν αποκτήσει μέσα στον Αγώνα. Η επιβολή συγκεντρωτικής διοίκησης και η δημιουργία τακτικού στρατού περιόρισαν σταδιακά τη σημασία των άτυπων ένοπλων σωμάτων και των τοπικών καπετανάτων. Ιδιαίτερα κατά τη βαυαρική περίοδο, η κρατική εξουσία προσπάθησε να ελέγξει πλήρως τη χρήση της ένοπλης βίας και να αντικαταστήσει τις παλιές μορφές στρατιωτικής οργάνωσης με επαγγελματικό στρατό και διοικητικούς μηχανισμούς (Clogg, 1992, 37-41).

Ωστόσο, πολλά στοιχεία των προεπαναστατικών και επαναστατικών δικτύων εξουσίας επιβίωσαν μέσα στο νέο κράτος. Οι προσωπικές σχέσεις, οι πελατειακοί δεσμοί και η τοπική επιρροή συνέχισαν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην πολιτική και στρατιωτική ζωή της χώρας. Πολλοί πρώην οπλαρχηγοί εντάχθηκαν στον κρατικό μηχανισμό ή διατήρησαν ισχυρή πολιτική παρουσία στις περιοχές τους. Έτσι, η συγκρότηση του ελληνικού κράτους δεν αποτέλεσε πλήρη ρήξη με το παρελθόν, αλλά έναν σταδιακό μετασχηματισμό των ήδη υπαρχουσών μορφών εξουσίας και ένοπλης οργάνωσης. Η μετάβαση από την επανάσταση στο κράτος ανέδειξε τελικά το βασικό πρόβλημα της νεότερης ελληνικής πολιτικής ιστορίας: τη δύσκολη ισορροπία ανάμεσα στην τοπική αυτονομία και την κεντρική κρατική εξουσία (Σβορώνος, 2007, 88-92).

Κεφάλαιο δεύτερο

Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους και οι απαρχές της ληστείας (1831–1850)

Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους μετά το τέλος της Επανάστασης του 1821 αποτέλεσε μια σύνθετη και αντιφατική διαδικασία, καθώς η μετάβαση από τον επαναστατικό πόλεμο στην ειρηνική κρατική οργάνωση συνοδεύτηκε από έντονες κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις. Η ίδρυση ενός συγκεντρωτικού κρατικού μηχανισμού υπό τον Ιωάννη Καποδίστρια και αργότερα υπό τη Βαυαρική Αντιβασιλεία επιδίωξε να περιορίσει τις τοπικές ένοπλες εξουσίες και να εγκαθιδρύσει ένα ενιαίο σύστημα διοίκησης και ασφάλειας. Ωστόσο, η διαδικασία αυτή συνάντησε σοβαρές δυσκολίες, καθώς μεγάλος αριθμός πρώην αγωνιστών, κλεφτών και αρματολών αποκλείστηκε από τις νέες κρατικές δομές, γεγονός που συνέβαλε στην ανάπτυξη του ληστρικού φαινομένου κατά τις πρώτες δεκαετίες του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους (Κωστής, 2018, 92-95).

Η αποστράτευση των αγωνιστών του 1821 υπήρξε μία από τις βασικότερες αιτίες κοινωνικής αποσταθεροποίησης στην ελληνική ύπαιθρο. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, οι ένοπλες ομάδες αποτελούσαν όχι μόνο στρατιωτικούς σχηματισμούς αλλά και φορείς τοπικής εξουσίας, κοινωνικού κύρους και οικονομικής επιβίωσης. Μετά τη δημιουργία του κράτους, η ανάγκη συγκρότησης τακτικού στρατού και κεντρικής διοίκησης οδήγησε στην περιθωριοποίηση πολλών ενόπλων, οι οποίοι βρέθηκαν χωρίς εισόδημα, πολιτική επιρροή και σαφή κοινωνικό ρόλο. Η βαυαρική διοίκηση αντιμετώπισε με δυσπιστία τους παλιούς οπλαρχηγούς, θεωρώντας τους φορείς τοπικισμού και απειλή για την κρατική εξουσία, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να στραφούν ξανά στην ένοπλη παραβατικότητα (Δερτιλής, 2014, 178-181).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, για να αντιληφτούμε την επικρατούσα κατάσταση, είναι και η προκήρυξη του Δημήτριου Μπαλή από την Άνδρο το 1824, που μεταξύ άλλων αναφέρει: «... Εις όλα τα μέρη οι Γραικοί πολεμούν διά την ελευθερίαν των και μόνον εις τα νησιά οι

κοτζαμπάσηδες δεν είδαν με καλό μάτι την ανάστασιν του Γένους. Μαζί με τούς μπέηδες και πασάδες μάς καταπίεζαν, μας έπαιρναν το βιός μας, μας καταφρονούσαν, μας έγδυναν, μας ρουφούσαν το αίμα μας...», «... η ανισότητα, η ανέχεια, η δυστυχία, είναι δημιουργήματα όχι του υπέρτατου όντος, αλλά των κρατούντων», ότι η γη ανήκει στους «... δουλευτάς της και όχι εις τους ολίγους τουρκάρχοντας που την νέμονται με το δικαίωμα του ισχυροτέρου το οποίον απέκτησαν από τους Φράγκους και τους Οθωμανούς» και θεωρώντας πως «...η κοινοκτημοσύνη δεν είναι ζορμπαλίκι αλλά έργο δικαιοσύνης», οι αγρότες του νησιού θα αποφασίσουν να δουλεύουν «εις το έξης στα φέουδα όλοι μαζί», να «απολαμβάνει των καρπών η κομούνα {κοινότητα}» και να «γίνεται δικαία μοιρασιά της σοδειάς εις όλους τους δουλευτάδες, ανάλογα με τον κόπον τους και την δουλειά τους» (Ομάδα ενάντια στη Λήθη, 1996, 333-334).

Έτσι, η ληστεία δεν εμφανίστηκε ως ένα αποκλειστικά εγκληματικό φαινόμενο αλλά ως συνέχιση παλαιότερων μορφών ένοπλης δράσης μέσα σε νέες πολιτικές - εξουσιαστικές συνθήκες. Παράλληλα, οι κοινωνικές και γεωγραφικές συνθήκες της ελληνικής υπαίθρου ευνόησαν τη διατήρηση και εξάπλωση της ληστείας. Οι ορεινές περιοχές της Στερεάς Ελλάδας, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας χαρακτηρίζονταν από περιορισμένη κρατική παρουσία, έντονη φτώχεια, οι εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα ήταν περιορισμένη και με χαμηλό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Το νεοσύστατο κράτος δεν διέθετε ακόμη αποτελεσματικούς διοικητικούς και αστυνομικούς μηχανισμούς, ενώ οι τοπικές κοινωνίες διατηρούσαν σχέσεις εξάρτησης και προστασίας με ένοπλες ομάδες. Σε πολλές περιπτώσεις οι ληστές λειτουργούσαν ως άτυποι προστάτες των χωρικών ή ως φορείς τοπικής δικαιοσύνης απέναντι στην αυθαιρεσία κρατικών αξιωματούχων και ισχυρών γαιοκτημόνων (Hobsbawm, 2010, 23-29).

Μετά το 1830, αρκετοί πρώην αγωνιστές διατήρησαν τις παλιές μορφές οργάνωσης και την ένοπλη κουλτούρα της προεπαναστατικής περιόδου. Ωστόσο, η ένταξή τους πλέον στο πλαίσιο ενός ανεξάρτητου κράτους δημιούργησε μια ουσιαστική μεταβολή: η ένοπλη δράση που άλλοτε μπορούσε να θεωρηθεί στοιχείο αντίστασης απέναντι στην οθωμανική εξουσία, τώρα αντιμετωπιζόταν ως απειλή για τη δημόσια τάξη και την κρατική κυριαρχία (Βακαλόπουλος, 2008, 312-315).

2.1 Κοινωνικές και οικονομικές βάσεις του ληστρικού φαινομένου

Το ληστρικό φαινόμενο στην Ελλάδα του 19ου αιώνα δεν αποτέλεσε αποκλειστικά προϊόν της αδυναμίας του κρατικού μηχανισμού ή της πολεμικής παράδοσης των κλεφταρματολών, αλλά συνδέθηκε στενά με τις κοινωνικές και οικονομικές δομές της ελληνικής υπαίθρου. Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους πραγματοποιήθηκε σε μια κοινωνία κυρίως αγροτική, με περιορισμένες παραγωγικές δυνατότητες, άνιση κατανομή γης και έντονες περιφερειακές ανισότητες (Δερτιλής, 2014, 201-205).

Η αγροτική οικονομία του νεοελληνικού κράτους χαρακτηριζόταν από χαμηλή παραγωγικότητα και περιορισμένη δυνατότητα κοινωνικής κινητικότητας. Παρ' ότι μετά την Επανάσταση διανεμήθηκαν ορισμένες γαίες, το πρόβλημα της γαιοκτησίας παρέμεινε έντονο, ιδιαίτερα στις περιοχές όπου επιβίωσαν μεγάλες ιδιοκτησίες ή ισχυροί τοπικοί παράγοντες. Πολλοί αγρότες καλλιεργούσαν μικρές εκτάσεις, ενώ συχνά ήταν εξαρτημένοι οικονομικά από προεστούς, τοκογλύφους. Η φτώχεια και η αβεβαιότητα της αγροτικής ζωής ενίσχυαν την κοινωνική δυσарέσκεια και δημιουργούσαν συνθήκες μέσα στις οποίες η ληστεία μπορούσε να εμφανιστεί όχι μόνο ως εγκληματική δραστηριότητα αλλά και ως εναλλακτική μορφή οικονομικής επιβίωσης (Κωστής, 2018, 117-120). Για αρκετούς νέους άνδρες των ορεινών περιοχών, η ένταξη σε ληστρικές ομάδες αποτελούσε συχνά τη μοναδική δυνατότητα απόκτησης εισοδήματος, κύρους και προστασίας.

Παράλληλα, η γεωγραφική ιδιομορφία του ελληνικού χώρου συνέβαλε αποφασιστικά στη διατήρηση του ληστρικού φαινομένου. Οι ορεινές περιοχές που βρίσκονταν κοντά στα σύνορα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως οι περιοχές της Ρούμελης, της Ηπείρου, της Θεσσαλίας προσέφεραν φυσική προστασία και διευκόλυναν τη δράση ένοπλων ομάδων. Τα βόρεια σύνορα είχαν οριστεί με βάση του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου (1830), στις εκβολές του ποταμού Αχελώου (δυτικά) έως τις εκβολές του Σπερχειού (ανατολικά). Η περιορισμένη παρουσία κρατικών αρχών στην ύπαιθρο και η αδυναμία αποτελεσματικής αστυνόμευσης καθιστούσαν πολλές περιοχές ουσιαστικά αυτόνομους χώρους τοπικής ισχύος. Το ελληνικό κράτος των πρώτων δεκαετιών δεν διέθετε ούτε επαρκή οικονομικά μέσα, ούτε συγκροτημένο διοικητικό μηχανισμό ώστε να επιβάλει αποτελεσματικά την εξουσία του στην περιφέρεια. Ως αποτέλεσμα, οι ληστές μπορούσαν να μετακινούνται σχετικά εύκολα, να

αξιοποιούν τα ορεινά περάσματα και να αναπτύσσουν δίκτυα υποστήριξης με τοπικούς πληθυσμούς (Clogg, 1992, 49-52).

Η σχέση των τοπικών κοινωνιών με τους ληστές υπήρξε σύνθετη και συχνά αντιφατική. Σε αρκετές περιπτώσεις οι χωρικοί αντιμετώπιζαν τους ληστές με ανοχή ή ακόμη και με συμπάθεια, ιδιαίτερα όταν αυτοί προέρχονταν από την ίδια περιοχή ή εμφανίζονταν ως προστάτες απέναντι σε κρατικές αυθαιρεσίες και κοινωνικές αδικίες. Η παράδοση των κλεφτών της οθωμανικής περιόδου είχε συμβάλει στη διαμόρφωση μιας λαϊκής κουλτούρας που συνέδεε την ένοπλη παρανομία με την ανδρεία, την αντίσταση και την τιμή. Έτσι, ορισμένοι ληστές αποκτούσαν σχεδόν ηρωική εικόνα στη λαϊκή συνείδηση, ιδιαίτερα όταν συγκρούονταν με φοροεισπράκτορες, κρατικούς εκπροσώπους ή πλούσιους γαιοκτήμονες. Η κοινωνική αυτή νομιμοποίηση εξηγεί γιατί πολλές κοινότητες απέφευγαν να συνεργαστούν με τις αρχές ή παρείχαν καταφύγιο και πληροφορίες σε ληστρικές ομάδες (Hobsbawm, 2010, 30-35).

Ωστόσο, η σχέση αυτή δεν ήταν πάντοτε σχέση αποδοχής ή υποστήριξης. Η παρουσία ληστών μπορούσε επίσης να προκαλέσει φόβο, οικονομική επιβάρυνση και βίαιες συγκρούσεις. Οι απαγωγές για λύτρα, οι εκβιασμοί και οι επιδρομές σε χωριά δημιουργούσαν συχνά συνθήκες ανασφάλειας και κοινωνικής αποσταθεροποίησης. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι κοινότητες συνεργάζονταν με τις κρατικές αρχές ή συγκροτούσαν τοπικά σώματα άμυνας για την αντιμετώπιση της ληστείας. Επομένως, οι τοπικές κοινωνίες δεν μπορούν να θεωρηθούν συνολικά ούτε υποστηρικτές ούτε αντίπαλοι των ληστών. Η στάση τους εξαρτιόταν από τις εκάστοτε κοινωνικές σχέσεις, τις οικονομικές πιέσεις και τη συμπεριφορά των ίδιων των ληστρικών ομάδων (Δερτιλής, 2014, 214-216).

Ο τρόπος με τον οποίο ζούσαν κτηνοτρόφοι δημιούργησε πολλές διάσπαρτες μικρές κοινότητες. Κυρίως αναπτύχθηκαν στον ορεινό χώρο στα όρια με τα σύνορα του τότε ελλαδικού κράτους, όπου ήταν απομακρυσμένοι από τον κρατικό έλεγχο και δημιούργησαν έτσι άτυπα δικούς τους όρους συνεννόησης και έναν ιδιόμορφο υπαίθριο τρόπο ζωής. Ο τρόπος ζωής των κτηνοτρόφων έμοιαζε πολύ με τον τρόπο ζωής στο ληστών. Πολλές φορές ήταν αναγκασμένοι να αλλάζουν περιοχή συχνά, μετακινούνταν συνεχώς από περιοχή σε περιοχή σε μικρά χρονικά διαστήματα, ακόμη και να αλλάζουν συνοριακή κατεύθυνση. Γνώριζαν πάρα πολύ καλά περάσματα και μικρά μονοπάτια ανάμεσα στα βουνά και είχαν

συνηθίσει σε έναν τρόπο μετακίνησης που έμοιαζε με κυνηγού, προσπαθώντας να εξασφαλίσουν τροφή και στέγαση (Δαμιανάκος, 2003, 67-68).

Από τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους, η κτηνοτροφία ήταν ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες εξάπλωσης της ληστείας. Όλοι οι κτηνοτρόφοι ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν χρηματικό αντίτιμο προς τον εκάστοτε δήμαρχο της κοινότητας για να μπορούν να έχουν πιστοποιητικό για την σίγουρη και σταθερή παραμονή τους σε συγκεκριμένο τόπο. Πολλάκις, δωροδοκούσαν το χωροφύλακα της τοπικής κοινότητας για να τους προφυλάξει από τις ληστρικές καταδρομές που δέχονταν. Άλλες φορές πλήρωναν τον τοπικό άρχοντα για να τους παραχωρήσει μικρές εκτάσεις γης. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι σε μία μικρή κοινωνία που βασιζόταν κυρίως στον αγροτικό και κτηνοτροφικό τομέα, οι άνθρωποι αυτοί πολλές φορές ζητούσαν βοήθεια από ληστρικές ομάδες για να μπορέσουν να εξασφαλίσουν βιωσιμότητα. (Κολιόπουλος, 2005, 170-173).

Κατά την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, οι βασικότερες αιτίες για την ύπαρξη και διαιώνιση ληστρικών φαινομένων ήταν ότι καταργήθηκαν τα στρατιωτικά τμήματα του αγώνα από το Μάρτιο του 1833. Συγκροτήθηκε ένας βαυαρικός τακτικός στρατός χωρίς ούτε έναν έλληνα αγωνιστή στις τάξεις του. Οι αγωνιστές βρέθηκαν στο περιθώριο και σε ένα οικονομικό τέλμα. Πολλοί από αυτούς έφτιαξαν ένοπλες ομάδες για επιβίωση αλλά και ως αντίδραση προς το κράτος. Ορισμένοι από αυτούς έγιναν δερβεναγάδες και αξιοποιήθηκαν σε περιοχές που κατείχε ακόμα η Οθωμανική Αυτοκρατορία, για να μην συλληφθούν από τις ελληνικές αρχές. Ανάμεσα στα σύνορα του Ελληνικού Κράτους και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άνθησε το φαινόμενο της ληστείας. Επίσης, με την δημιουργία συνοριακής γραμμής μεταξύ Παγασητικού - Αμβρακικού κόλπου δημιουργήθηκαν προβλήματα στις αγροτικές και κτηνοτροφικές πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες μετακινούνταν συνεχώς (Καλαφάτης, 1990, 87-93).

2.2 Οι αιχμαλωσίες των ληστών, η καταστολή του φαινομένου και η εδραίωση της κρατικής εξουσίας

Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, το ελληνικό κράτος επιχείρησε συστηματικότερα να αντιμετωπίσει το ληστρικό φαινόμενο, το οποίο είχε πλέον εξελιχθεί σε σοβαρό πρόβλημα δημόσιας τάξης αλλά και διεθνούς πολιτικής αξιοπιστίας. Η ληστεία δεν περιοριζόταν πλέον

σε μικρές τοπικές επιδρομές ή σε συγκρούσεις μεταξύ ενόπλων ομάδων και κρατικών αποσπασμάτων· αντιθέτως, οι ληστές προχωρούσαν συχνά σε απαγωγές εύπορων πολιτών και ξένων υπηκόων με σκοπό την είσπραξη λύτρων. Οι αιχμαλωσίες αυτές προκάλεσαν έντονη ανησυχία τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, καθώς ανέδειξαν τις αδυναμίες του ελληνικού κράτους να επιβάλει ασφάλεια και έλεγχο στην ύπαιθρο. Μέσα από τη σταδιακή καταστολή της ληστείας, το κράτος επιδίωξε όχι μόνο να αντιμετωπίσει την εγκληματικότητα αλλά και να εδραιώσει την πολιτική και διοικητική του κυριαρχία στον ελλαδικό χώρο (Δερτιλής, 2014, σ. 243-247).

Αναμφίβολα η διαίρεση του ελλαδικού χώρου και η κατάσταση ουσιαστικά δυο διαφορετικών εξουσιαστικών μηχανισμών, από τη μία το συρρικνωμένο ελλαδικό και από την άλλη η Οθωμανική Αυτοκρατορία, δημιούργησε μεγάλες μετακινήσεις αγροτικών οικογενειών. Επίσης, υπήρχαν τεράστια προβλήματα στα τσελιγκάτα της Θεσσαλίας και γενικότερα του κεντρικού ελλαδικού χώρου, όπου οι προαναφερθείσες μετακινήσεις συνέβαλαν στη ανάπτυξη της ληστείας και στην ζωοκλοπή, ενοποιώντας με κάποιον τρόπο τα δύο αυτά ξεχωριστά σύνορα. Ο αγροτοποιμενικός πληθυσμός δεν διέθετε αγροτική ιδιοκτησία μέχρι πρότινος. Η νομοθεσία δεν ευνοούσε τη διανομή εθνικών γαιών. Αυτό λειτουργούσε υπέρ ενός είδους ισόβιας ιδιοκτησίας και κατ' επέκταση παγίωσης της κοινωνικής ανισότητας. Η αυστηρή φορολογική πολιτική και οι πολιτικές και αστυνομικές αυθαιρεσίες ενίσχυσαν το φαινόμενο αυτό. Ουσιαστικά, οι ληστές γίνονταν όλο και πιο συμπαθείς και η συνεχής αντιπαλότητά τους προς την εξουσία, είτε με τη μέθοδο της ληστείας ή της απαγωγής, προκαλούσε τη λαϊκή επιβράβευση του πληθυσμού. Έτσι, η ληστεία αναδεικνύεται σε μία μορφή κοινωνικού ζητήματος μέσα στο νεοσύστατο κράτος (Αναστασόπουλος, 2018, 60-62).

Το φαινόμενο της κοινωνικής ληστείας ήταν μία σχέση μεταξύ χωρικού και εξεγερμένου, κυρίως τους αγροτικούς πληθυσμούς, που παρουσίαζαν μεγαλύτερο ανθρώπινο εργατικό δυναμικό. Επιπρόσθετα, η οργάνωση και ο τρόπος ζωής ήταν πιο οικείος προς τους ληστές. Η ληστεία στα μέσα του 19ου αιώνα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μία μορφής κοινωνικής διαμαρτυρίας. Αναδεικνύονται, οι πολιτικές προεκτάσεις της ληστείας. Σε αυτή την περίπτωση, συναντούμε ληστές οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν από τους κομματάρχες ή από τους πολιτικούς ως μοχλός πίεσης της ψήφου (Hobsbawm 2010, 90).

Η αντιμετώπιση της ληστείας συνδέθηκε άμεσα με τη συγκρότηση μόνιμων σωμάτων ασφαλείας και την ενίσχυση των κρατικών μηχανισμών καταστολής. Η ίδρυση και σταδιακή ενίσχυση της χωροφυλακής αποτέλεσε σημαντικό βήμα προς την εγκαθίδρυση κρατικού ελέγχου στην ύπαιθρο. Το κράτος επιδίωξε να μετατρέψει τη ληστεία από κοινωνικά ανεκτή μορφή ένοπλης δράσης σε σαφώς ποινικοποιημένη εγκληματική δραστηριότητα (Κωστής, 2018,165-169). Τα γεγονότα αυτά περιγράφονται και από τον Φραντζή στην «Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος»: *«Ὅθεν και θεωρήσασα αυτούς (ενν. τους αγωνιστές της επανάστασης) ως εχθρούς του βασιλικού θρόνου, και ως ανθρώπους αναζίους της βασιλικής εμπιστοσύνης, διέλυε τα υπό την οδηγίαν των ελαφρά τάγματα, ώστε εκ των διαλυθέντων αυτών στρατιωτών κατηναγκάσθησαν άλλοι μεν να προσφύγωσι εις το Τουρκικόν κράτος, άλλοι να γίνωσι λησταί, άλλοι κλέπται και άλλοι να λιμοκτονούνται, μη έχοντες κανέναν πόρον του ζήν άλλον, ούτε χρηματικόν, ούτε κτηματικόν»*. (Γ.Α.Κ. στο Φάκελο 176).

Η καταδίωξη των ληστρικών συμμοριών παρουσιάστηκε ως απαραίτητη προϋπόθεση για τον εκσυγχρονισμό του κράτους και την προστασία της δημόσιας ασφάλειας. Είναι σημαντικό να αναφερθούμε, πέρα από τα μέτρα που πήρε βαυαρική κυβέρνηση για την καταστολή της ληστείας, ότι το 1834-’35 ο υποστράτηγος Τόμας Γκόρντον, ο οποίος ασχολήθηκε με το ζήτημα της ληστείας, πρότεινε μεταξύ άλλων την χρήση διαβατηρίων αλλά και δημιουργία δήμων, με σκοπό την καταγραφή όλων των κατοίκων. Εισηγήθηκε τη μόνιμη σύσταση - οργάνωση αστυνομικών και χωροφυλακής ανά πόλη. Όμως, για τις κτηνοτροφικές ομάδες, το να εγκαταλείψουν αυτό τον τρόπο ζωής ήταν συνώνυμο κατάρτισης.

Το 1836, καθιερώθηκε ο νόμος περί συλλογικής ευθύνης των κοινοτήτων για πράξεις ληστείας που έχουν διαπραχθεί σε κάθε κοινότητα. Η κυβέρνηση ουσιαστικά υιοθέτησε ένα είδος συλλογικής ευθύνης για την ασφάλεια, προσπαθώντας να αντιμετωπίσει το ληστρικό φαινόμενο μέσα από τους δήμους, καθιστώντας έτσι αυτούς υπεύθυνους. Το 1840 ψηφίστηκε ο νόμος για την καταπολέμηση της ληστείας, ο οποίος όριζε την σύλληψη και καταδίωξη των ληστών από τους πολίτες και την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης σε όποιον πολίτη συνέβαλε στη σύλληψη ληστών (Δαμιανάκος, 2003, 85-99).

Ιδιαίτερη σημασία για την αλλαγή της κρατικής πολιτικής απέναντι στη ληστεία είχαν ορισμένες εμβληματικές υποθέσεις απαγωγών που προκάλεσαν έντονο κοινωνικό και διεθνή αντίκτυπο. Ανάμεσα σε αυτές ξεχωρίζει η υπόθεση της απαγωγής του Γάλλου επιχειρηματία

Μπερτώ, η οποία ανέδειξε τη δυνατότητα των ληστών να δρουν οργανωμένα και να αμφισβητούν ευθέως την κρατική εξουσία.

Οι ληστές χρησιμοποιούσαν τις αιχμαλωσίες ως μέσο οικονομικής πίεσης αλλά και ως μορφή διαπραγμάτευσης απέναντι στις αρχές, επιδιώκοντας λύτρα ή αμνηστία. Παρόμοιο αντίκτυπο είχε και η υπόθεση Βουδούρη, η οποία επανέφερε στο προσκήνιο τη συζήτηση για την ανασφάλεια στην ελληνική ύπαιθρο.

Στην περίπτωση του γάλλου αξιωματικού, αρχηγός της συμμορίας ήταν ο Χρήστος Νταβέλης, ένας ληστής με έντονα κοινωνικά χαρακτηριστικά. Η περίπτωση της απαγωγής θεωρήθηκε αντιστασιακή ενέργεια και ο λαός τον θαύμασε και τον ύμνησε με τραγούδια. Έδινε χρήματα σε κοπέλες ως προίκα, ενώ βοηθούσε οικονομικά πολλές οικογένειες. Για την απελευθέρωση του γάλλου αξιωματικού καταβλήθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση λύτρα ύψους 30.000 δραχμών σε χρυσό, όπως είχε απαιτήσει ο ληστής. Η κυβέρνηση φρόντισε άμεσα να καταβάλει το ποσό για να μην δυσφημιστεί άλλο η χώρα προς το εξωτερικό. Ο Νταβέλης, ο οποίος είχε κοινωνική απεύθυνση κατά περιόδους, ακολούθησε το πεπρωμένο που διέπει τις ληστρικές ομάδες, καθώς έπειτα από συμπλοκή με οκτώ χωροφύλακες, βρέθηκε νεκρός από το χέρι του πρώην συντρόφου του, Μέγα. Ας σημειωθεί, ότι στο συνέδριο της ειρήνης των Παρισίων το 1856, ο κυριότερος λόγος για τον οποίο προβλήθηκε η Ελλάδα από τους αντιπροσώπους της Αγγλίας και της Γαλλίας, ήταν η ανάγκη παρατάσεως της κατοχής του λιμανιού του Πειραιά λόγω έλλειψης δημόσιας ασφάλειας.

Παρόμοια περίπτωση ήταν και η λήστευση του σπιτιού του βουλευτή της Ευβοίας Νικόλαου Βουδούρη. Το περιστατικό συνέβη τον Νοέμβριο του 1855. Ομάδα ληστών, με αρχηγό τον διαβόητο Βασίλη Καλαμπαλίκη, εισέβαλε στην οικία του, έκλεψε τιμαλφή και απήγαγε μέλη της οικογένειάς του, ζητώντας λύτρα. Σε αυτή την επιχείρηση πήραν μέρος 70 ληστές. Οι ληστές ζήτησαν 70.000 δραχμές για την απελευθέρωση του από τους συγγενείς. Δέχτηκαν στις διαπραγματεύσεις τα 40.000 και την υπόσχεση, όμως, ότι ο βουλευτής θα τους χορηγούσε αμνηστία, γεγονός που πραγματοποιήθηκε το επόμενο χρονικό διάστημα (Κουλιόπουλος 2005,150-154).

Οι απαγωγές αυτές έδειχναν ότι η ληστεία δεν αποτελούσε απλώς κατάλοιπο της προεπαναστατικής εποχής, αλλά ένα δυναμικό κοινωνικό φαινόμενο που εξελισσόταν μέσα στις αντιφάσεις του νεοελληνικού κράτους. Οι συνεχείς πιέσεις από το εσωτερικό και κυρίως από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις υποχρέωσαν την ελληνική κυβέρνηση να εντείνει τα μέτρα

καταστολής. Η ληστεία άρχισε σταδιακά να αντιμετωπίζεται όχι μόνο ως κοινωνικό πρόβλημα αλλά και ως ζήτημα διεθνούς κύρους, ιδιαίτερα μετά από περιστατικά που εξέθεταν τη χώρα στα μάτια των ξένων κυβερνήσεων και του ευρωπαϊκού Τύπου. Οι εκτεταμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις, η ενίσχυση της Χωροφυλακής, η ανάπτυξη οδικών δικτύων και η διείσδυση της κρατικής διοίκησης στις απομακρυσμένες περιοχές περιόρισαν σημαντικά τα πεδία δράσης των ληστών. Παράλληλα, η σταδιακή οικονομική μεταβολή της υπαίθρου και η ενσωμάτωση περισσότερων πληθυσμών στην αγορά και στους κρατικούς θεσμούς, αποδυνάμωσαν τις τοπικές σχέσεις προστασίας που άλλοτε επέτρεπαν τη συντήρηση των ληστρικών ομάδων (Clogg, 1992, 67-69).

Συνεπώς, η καταστολή της ληστείας δεν υπήρξε απλώς μια αστυνομική διαδικασία αλλά μέρος της ευρύτερης προσπάθειας συγκρότησης και εδραίωσης του ελληνικού κράτους. Μέσα από την αντιμετώπιση των ληστρικών ομάδων, το κράτος διεκδίκησε το αποκλειστικό δικαίωμα άσκησης νόμιμης βίας, επιδιώκοντας να μετασχηματίσει μια κοινωνία τοπικών ενόπλων εξουσιών σε ένα συγκεντρωτικό και διοικητικά οργανωμένο κράτος.

2.3 Οργάνωση, τρόποι δράσης των ληστρικών ομάδων και σχέσεις με την πολιτική εξουσία

Το ληστρικό φαινόμενο στην Ελλάδα του 19ου αιώνα συνιστούσε ένα σύνθετο σύστημα ένοπλης δράσης με εσωτερική οργάνωση, κοινωνικές διασυνδέσεις και πολιτικές προεκτάσεις. Οι ληστρικές ομάδες λειτουργούσαν μέσα σε ένα πλέγμα τοπικών εξαρτήσεων και πελατειακών σχέσεων, το οποίο επέτρεπε τη μακροχρόνια επιβίωσή τους στην ελληνική ύπαιθρο. Η αδυναμία του κράτους να επιβάλει αποτελεσματικό έλεγχο σε απομακρυσμένες περιοχές, σε συνδυασμό με την πολιτική εκμετάλλευση της ένοπλης βίας από τοπικούς παράγοντες, συνέβαλε στη διατήρηση και αναπαραγωγή του ληστρικού φαινομένου (Δερτιλής, 2014, 221-225).

Οι ληστρικές συμμορίες διέθεταν συνήθως σαφή ιεραρχική δομή και εσωτερική οργάνωση, η οποία παρέπεμπε σε μεγάλο βαθμό στην παράδοση των κλεφταρματολών της οθωμανικής περιόδου. Στην κορυφή βρισκόταν ο καπετάνιος ή αρχηγός της ομάδας, ο οποίος συγκέντρωνε στρατιωτική εμπειρία, προσωπικό κύρος και ισχυρά δίκτυα γνωριμιών. Η εξουσία του βασιζόταν τόσο στην ικανότητα διοίκησης όσο και στη διανομή των λαφύρων,

γεγονός που εξασφάλιζε την αφοσίωση των υπολοίπων μελών. Κάτω από τον αρχηγό υπήρχαν υπαρχηγοί και έμπιστοι συνεργάτες, ενώ οι νεότεροι ληστές αναλάμβαναν βοηθητικές ή πολεμικές αποστολές. Οι σχέσεις στο εσωτερικό των ομάδων βασιζόνταν σε προσωπικούς δεσμούς, συγγένειες, τοπικές ταυτότητες και όρκους πίστης (Hobsbawm, 2010, 37-42).

Αξίζει να σημειωθούν ως προς την οργάνωση του ληστρικού κυκλώματος κάποιοι σταθεροί κοινωνικοί παράγοντες. Τέτοιοι είναι, η κλεφταρματολική παράδοση τα απελευθερωτικά κινήματα, οι τεταμένες σχέσεις μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, το σύστημα καταδίωξης των ληστών, τα μέτρα και η νομοθεσία για την καταστολή της ληστείας, η ενδημική πολιτική ανωμαλία, οι κατά τόπους εξεγέρσεις, η αραιή οργάνωση της πολιτικής εξουσίας, σε τοπικό επίπεδο, η οικονομική εξαθλίωση της υπαίθρου και η πολιτική εξασθένηση της αγροτικής κοινότητας.

Ουσιαστικά, πρόκειται για μία κοινωνική εσωτερική σύγκρουση, μεταξύ της εγκαθιδρυμένης μεταεπαναστατικής κατάστασης με το νέο εθνικό κράτος, το οποίο κατά στην προσπάθειά του να επιβληθεί αλλοίωνε τις παραδοσιακές οικονομικές και κοινωνικές πραγματικότητες. Πλέον ο αγώνας δεν παίρνει τη μορφή της παλιάς κλεφτουριάς μέσα στον θεωρητικά ελεύθερο ελλαδικό χώρο, αλλά παίρνει τη μορφή ληστείας - τρομοκρατή του ορεινού πληθυσμού (Μοσκόφ, 1974, σελ 107-110).

Στην ορολογία των ληστών υπήρχε και ένα είδος συμμορίας το οποίο ονομαζόταν «μπουλούκι». Στο κέντρο του είχαν για λήσταρχο-αρχηγό τον μπουλουκτσή. Σε αυτού του είδους τις συμμορίες υπήρχαν δύο ή περισσότερα μπουλούκια με ισάριθμους λήσταρχους. Επρόκειτο για ένα είδος σύνθετης συμμορίας που απαρτιζόταν από ομάδες με μικρότερους αρχηγούς, με σκοπό τη μεγαλύτερη αυτονομία, αλλά και τη μεγαλύτερη ισχύ. Σύνηθες φαινόμενο ήταν η συμμορία αυτή να είναι οικογενειακή και να αποτελείται από αδέρφια ή άλλους λοιπούς συγγενείς. Μία τόσο πολυμελής συμμορία προκαλούσε το απαιτούμενο δέος στους απομακρυσμένους οικισμούς και στα τσελιγκάτα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι χωρικοί και οι νομάδες να είναι περισσότερο πρόθυμοι στην ικανοποίηση των απαιτήσεων των ληστών και ταυτόχρονα να μην τολμούν να τους καταδώσουν στις αρχές.

Παράλληλα με την ληστρική δράση υπήρχε και το λεγόμενο *κύκλωμα*. Ήταν ένας ευρύτερος κύκλος συνεργατών της συμμορίας και των διαφόρων συμφερόντων που συνδέονταν με τη δράση της ληστείας και καθιστούσε τη *συμμορία* αναπόσπαστο εξάρτημα

της κοινωνίας και της πολιτείας. Αποτελούσε την ουσιαστικά άτρωτη πλευρά του προβλήματος της ληστείας. Η συμμορία ήταν σχεδόν προδιαγραφμένο να υποκύψει κάποια στιγμή στο κυνήγι των ανηλεών διωγμών και ταυτόχρονα να οδεύσει προς τον αφανισμό. Εξαρτιόταν απόλυτα από τρόφιμα, ενδυμασία ρευστοποίηση της λείας και πληροφοριοδότες για να μαθαίνει τις κινήσεις, καθώς και την οικονομική κατάσταση των θυμάτων. Η *συμμορία* δεν κινούταν έξω από την κοινωνία βρίσκονταν στις παρυφές της. Δρούσε έξω από το νόμο και είχε ανάγκη από μεσάζοντες για να μπορέσει να λειτουργήσει. Οι βοσκοί και οι κτηνοτρόφοι ήταν οι πρώτοι που τους έδιναν απάγκιο (Κολιόπουλος 2005, 297-300, 333-341).

Η δράση των ληστών στηριζόταν επίσης σε εκτεταμένα δίκτυα ανεφοδιασμού, πληροφόρησης και προστασίας, χωρίς τα οποία η επιβίωσή τους θα ήταν αδύνατη. Σε πολλές περιοχές, χωρικοί, κτηνοτρόφοι, πανδοχείς ή μικροτοπικοί παράγοντες παρείχαν τρόφιμα, καταφύγιο και πληροφορίες σχετικά με τις κινήσεις των κρατικών αποσπασμάτων. Οι σχέσεις αυτές δεν βασιζόνταν πάντοτε στην εθελοντική υποστήριξη· συχνά προέκυπταν μέσα από φόβο, εξαναγκασμό ή σχέσεις αμοιβαίου συμφέροντος. Παράλληλα, οι ληστές αξιοποιούσαν τη γνώση του ορεινού χώρου και των περασμάτων, γεγονός που τους επέτρεπε να αποφεύγουν τη σύλληψη και να διατηρούν κινητικότητα σε περιοχές της Στερεάς Ελλάδας, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου που βρίσκονταν στον ελλαδικό συνοριακό χώρο (Clogg, 1992, 61-63). Το ληστρικό φαινόμενο δεν υπήρξε επομένως αποκομμένο από την κοινωνία της υπαίθρου αλλά βαθιά ενσωματωμένο στις τοπικές δομές και στις καθημερινές σχέσεις εξουσίας.

Οι σχέσεις των ληστών με τοπικούς προύχοντες, πολιτευτές και κρατικούς παράγοντες παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Σε αρκετές περιπτώσεις, πολιτικοί χρησιμοποιούσαν ληστρικές ομάδες ως μέσο πίεσης ή εκφοβισμού κατά την προεκλογική περίοδο, ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές όπου η κρατική παρουσία ήταν περιορισμένη. Οι ληστές μπορούσαν να επηρεάσουν εκλογικά αποτελέσματα, να ασκήσουν βία σε πολιτικούς αντιπάλους ή να εξασφαλίσουν προστασία σε συγκεκριμένους υποψηφίους. Αντίστοιχα, πολιτικοί παράγοντες παρείχαν συχνά κάλυψη, αμνηστία ή πληροφορίες σε ληστές, αξιοποιώντας τους μέσα στο πλαίσιο των πελατειακών δικτύων που χαρακτήριζαν το ελληνικό πολιτικό σύστημα του 19ου αιώνα. Οι σχέσεις αυτές καθιστούσαν δυσχερή την αποτελεσματική καταπολέμηση της

ληστείας, καθώς το ίδιο το πολιτικό σύστημα αναπαρήγαγε σε ορισμένες περιπτώσεις τους μηχανισμούς της ένοπλης παραβατικότητας (Κωστής, 2018, 171-174).

Η εργαλειοποίηση της ληστείας από μεριάς τοπικών και πολιτικών συμφερόντων ανέδειξε τις αντιφάσεις του ελληνικού κράτους. Από τη μία πλευρά, οι κυβερνήσεις διακήρυσσαν την ανάγκη επιβολής της δημόσιας τάξης και ενίσχυσης της νομιμότητας· από την άλλη, συχνά προχωρούσαν σε διαπραγματεύσεις με ληστές ή αξιοποιούσαν άτυπα δίκτυα συνεννόησης για την εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπιμοτήτων. Η κρατική στάση απέναντι στη ληστεία κινούνταν έτσι ανάμεσα στην ανοχή, τη συναλλαγή και την καταστολή. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ληστές εντάσσονταν σε σώματα ασφαλείας ή λάμβαναν αμνηστία, με αντάλλαγμα τη συνεργασία τους με τις αρχές· σε άλλες, αντιμετωπιζόνταν ως σοβαρή απειλή για το κύρος και την ασφάλεια του κράτους. Η διττή αυτή στάση αντανakλούσε τις δυσκολίες ενός κράτους που επιχειρούσε να επιβάλει συγκεντρωτικό έλεγχο σε μια κοινωνία όπου οι τοπικές ένοπλες εξουσίες παρέμεναν ισχυρές (Δερτιλής, 2014, 229-232).

Κεφαλαίο τρίτο

Οι απαγωγές των ληστρικών ομάδων, η ένοπλη σφαγή στο Δήλεσι και οι πολιτικές διαστάσεις (1866–1870)

Κατά τη δεκαετία 1860-1870 το ληστρικό φαινόμενο στον ελλαδικό χώρο εισήλθε σε μία νέα φάση, κατά την οποία οι ληστρικές ομάδες δεν περιορίζονταν πλέον σε παραδοσιακές ζωοκλοπές ή επιδρομές στην ύπαιθρο, αλλά στράφηκαν συστηματικά στις απαγωγές προσώπων με σκοπό την είσπραξη λύτρων. Η πρακτική αυτή συνδέθηκε με τις αδυναμίες του ελληνικού κράτους να επιβάλει αποτελεσματικό έλεγχο στις ορεινές περιοχές της Στερεάς Ελλάδας και της Θεσσαλίας, καθώς και με τα εκτεταμένα δίκτυα προστασίας που διατηρούσαν οι ληστές με τοπικούς παράγοντες και πολιτικούς κύκλους. Η ληστεία κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα δεν αποτελούσε απλώς μορφή εγκληματικότητας αλλά εντασσόταν σε ένα σύνθετο πλέγμα κοινωνικών σχέσεων και πολιτικών εξαρτήσεων που αντανakλούσε τις δυσκολίες κρατικής συγκρότησης στην ελληνική ύπαιθρο (Κωστής, 2018, 287-290).

Η απαγωγή και η αιχμαλωσία του βουλευτή Τριφυλίας και πρώην υπουργού οικονομικών και μετέπειτα πρωθυπουργού Σωτήρη Σωτηρόπουλου, πραγματοποιήθηκε στις 28 Ιουλίου του 1866. Ο Σωτηρόπουλος είχε απαχθεί από τους ληστές Λαφαζάνη και Λύγκο στην περιοχή των Φιλιατρών μέσα στο κτήμα του. Αναγκάστηκε να ακολουθήσει τους ληστές και περιπλανήθηκε μαζί τους ένα μήνα και πλέον έπειτα απελευθερώθηκε αφού κατεβλήθησαν 80.000 δραχμές ως λύτρα. Το περιστατικό αυτό εντάσσεται στο φαινόμενο της ληστρικής δράσης της εποχής και αναδεικνύει το ευρύτερο κοινωνικό πρόβλημα στην αγροτική ενδοχώρα από την δράση των ληστών. Η περίπτωση αυτή υπήρξε αφορμή για έντονη πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης για τη δημόσια ασφάλεια, αφού και ο ίδιος ο πολιτικός μετά την απελευθέρωσή του απέδωσε πολιτική διάσταση στο συμβάν (Αναστασόπουλος, 2018, 117).

Ο Σωτηρόπουλος απήχθη από ληστρική ομάδα στη Στερεά Ελλάδα και κρατήθηκε με σκοπό την καταβολή σημαντικών λύτρων. Το γεγονός ότι οι ληστές τόλμησαν να στραφούν εναντίον ενός τόσο προβεβλημένου πολιτικού προσώπου αποκάλυπτε το εύρος της δράσης τους αλλά και την αδυναμία των κρατικών αρχών να προστατεύσουν ακόμη και τις πολιτικές ελίτ της χώρας. Η υπόθεση συζητήθηκε εκτενώς στον Τύπο και στη Βουλή, αναδεικνύοντας τις ελλείψεις της χωροφυλακής και την αδυναμία του κράτους να εξασφαλίσει στοιχειώδη δημόσια τάξη (Βακαλόπουλος, 1988, 412).

Παράλληλα, οι απαγωγές μετατράπηκαν σε βασική οικονομική δραστηριότητα πολλών ληστρικών συμμοριών. Η κράτηση εύπορων γαιοκτημόνων, εμπόρων ή πολιτικών προσώπων απέφερε σημαντικά χρηματικά ποσά και επέτρεπε στις ομάδες να συντηρούν τα δίκτυά τους. Συχνά οι τοπικές κοινωνίες λειτουργούσαν ως ενδιάμεσοι στις διαπραγματεύσεις, ενώ δεν έλειπαν περιπτώσεις κατά τις οποίες τοπικοί παράγοντες παρείχαν πληροφορίες ή κάλυψη στους ληστές. Τέτοιες πρακτικές αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα των λεγόμενων «κοινωνικών ληστών», οι οποίοι επιβιώνουν χάρη στις σχέσεις τους με τις τοπικές κοινότητες και όχι αποκλειστικά μέσω της βίας. Ωστόσο, στην ελληνική περίπτωση η οικονομική επιδίωξη φαίνεται ότι σταδιακά υπερίσχυσε της όποιας κοινωνικής νομιμοποίησης (Hobsbawm, 2010, 29-35).

Η κορύφωση της κρίσης σημειώθηκε με τη γνωστή σφαγή στο Δήλεσι το 1870, ένα γεγονός που επηρέασε καθοριστικά τόσο την εικόνα του Ελληνικού Κράτους στο εξωτερικό όσο και την εσωτερική πολιτική ζωή. Τον Απρίλιο του 1870, η ληστρική συμμορία των

αδελφών Αρβανιτάκη απήγαγε ομάδα Βρετανών και Ιταλών περιηγητών στην περιοχή του Ωρωπού, απαιτώντας λύτρα και αμνηστία. Οι διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση απέτυχαν και κατά τη διάρκεια στρατιωτικής επιχείρησης για την απελευθέρωση των ομήρων, οι ληστές εκτέλεσαν τους περισσότερους αιχμαλώτους κοντά στο Δήλεσι. Ανάμεσα στα θύματα βρισκόταν ο Βρετανός διπλωμάτης και αριστοκράτης Lord Muncaster και άλλα εξέχοντα πρόσωπα, γεγονός που προκάλεσε διεθνή κατακραυγή (Gallant, 2017, 191-196).

Η σφαγή επέφερε αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό. Έφτασε στο αποκορύφωμα με την παραίτηση της κυβέρνησης Ζαΐμη, καθώς διαταράχθηκαν σημαντικά οι ελληνοβρετανικές διπλωματικές σχέσεις και το κύρος της χώρας είχε πληγεί σε διεθνές πλέον επίπεδο. Η κυβέρνηση μετά από διαβουλεύσεις δεν δέχτηκε τις προτάσεις των ληστών, σε αντίθεση με την αγγλική πρεσβεία που αποδέχθηκε τους όρους και πίεζε το ελληνικό κράτος για την καταβολή των λύτρων. Η κυβέρνηση επέλεξε να συγκρουστεί με τους ληστές. Τα ξένα ειδησεογραφικά πρακτορεία παρουσίαζαν την Ελλάδα ως φωλιά ληστών και πειρατών. Ο υπουργός στρατιωτικών Σκαρλάτος Σούτσος παραιτήθηκε, καθώς αποκαλύφθηκε ότι στα κτήματά του οι Αρβανιτάκηδες έβρισκαν πολλές φορές προστασία. Το κράτος κατέβαλε 22.000 χρυσές λίρες στις οικογένειες των θυμάτων. Πρόκειται φανερά για μια κατάσταση στην οποία η ληστρική δράση είχε πολιτικές διασυνδέσεις και εντασσόταν μέσα στο κύκλωμα διαπλοκής, αλλά και ευρύτερων τακτικών του κράτους.

Μέσα λοιπόν, σε αυτό το περιβάλλον, η νέα κυβέρνηση Κουμουνδούρου κλήθηκε να ψηφίσει το γνωστό αυστηρό ιδιώνυμο νόμο ΤΟΒ για τις διώξεις της ληστείας το 1871 και να βάλει νέες βάσεις για την αντιμετώπισή της. Ουσιαστικά, βασιζόταν στην συλλογική ευθύνη, οι ποινές αυστηροποιήθηκαν και οι περισσότεροι ληστές μετατοπίστηκαν προς τη Μακεδονία η οποία παρέμενε σε Οθωμανική κατοχή (Αναστασόπουλος 2018, 119-122).

Η σφαγή στο Δήλεσι έλαβε γρήγορα διαστάσεις διεθνούς διπλωματικού επεισοδίου. Ο βρετανικός και ευρωπαϊκός Τύπος παρουσίασε την Ελλάδα ως χώρα όπου κυριαρχούσε η ανασφάλεια και η αδυναμία επιβολής του νόμου, ενώ ασκήθηκαν σοβαρές πιέσεις προς την ελληνική κυβέρνηση για την εξάλειψη της ληστείας. Η υπόθεση έπληξε το κύρος του ελληνικού κράτους σε μια περίοδο κατά την οποία επιδίωκε να εδραιωθεί ως σύγχρονο ευρωπαϊκό κράτος και να προωθήσει τις εθνικές του διεκδικήσεις. Το Δήλεσι ανέδειξε με δραματικό τρόπο την απόσταση ανάμεσα στις φιλοδοξίες του κράτους και στις πραγματικές δυνατότητες ελέγχου της επικράτειας (Δερτιλής, 2014, 534-536).

Μέσα σε αυτό το κλίμα εντάσσεται και η απαγωγή του Φίλωνα Φίλωνος, η οποία ανέδειξε εκ νέου τις σχέσεις ληστών και πολιτικής εξουσίας. Οι ληστές αντιλαμβάνονταν ότι η απαγωγή προβλεπόμενων πολιτικών ή οικονομικών παραγόντων μπορούσε να λειτουργήσει όχι μόνο ως μέσο οικονομικού κέρδους αλλά και ως μέσο πολιτικής πίεσης. Οι υποθέσεις αυτές κατέδειξαν ότι η ληστεία δεν αποτελούσε περιφερειακό ή αποκλειστικά κοινωνικό πρόβλημα, αντίθετα, επηρέαζε άμεσα την πολιτική σταθερότητα και τη διεθνή θέση της χώρας. Η περίπτωση της απαγωγής του υπουργού Παιδείας Φίλωνος Φίλωνος στις 30 Σεπτεμβρίου του 1870, από τη συμμορία Καμάρα, Παπουτσή, Ζήκα και Φουσέκη, διαδραματίστηκε στη Λιβαδειά. Μαζί με τον υπουργό απήγαγαν και τον κομματάρχη Λεονάρδη μέσα από σπίτι του. Η ομηρία τους κράτησε εννέα ολόκληρες ημέρες και οι ληστές έλαβαν το χρηματικό αντίτιμο των 57.000 δραχμών. Ο υπουργός εσωτερικών Επαμεινώνδας Δεληγεώργης σταμάτησε από τα καθήκοντά τους τον έπαρχο και το δήμαρχο Λιβαδειάς, όπως επίσης και τον αστυνομικό της πόλης (Αναστασόπουλος 2018, 120).

Η περίοδος αυτή σημαδεύτηκε από αιματηρά ληστρικά εγχειρήματα και όσο και από απαγωγές βουλευτών. Οι κάτοικοι των παραμεθόριων περιοχών αναγκάζονταν να πληρώνουν χαράτσι σε πολλές συμμορίες με το πρόσχημα της προστασίας, ενώ παράλληλα υφίσταντο τις καταχρήσεις των αποσπασμάτων που καταδίωκαν τους ληστές. Προς το τέλος αυτής δεκαετίας, οι επικηρυγμένοι ληστές της Στερεάς Ελλάδας αριθμούσαν πάνω από 200. Ο αριθμός αυτός μπορούσε να είναι πολύ μεγαλύτερος αν υπολογίσει κάποιος τους ληστές εκείνους των οποίων η συμμετοχή δεν ήταν γνωστή στις Αρχές. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί ληστές είχαν συμμετάσχει ως πρωταγωνιστές στους απελευθερωτικούς αγώνες των υπόδουλων ελλήνων. Είναι γνωστό ότι υπήρξε αποστολή ληστών στην Κρήτη το 1867, για να πολεμήσουν στο πλευρό των επαναστατών, όπως και πολλοί ληστές της κεντρικής Ελλάδος είχαν πάρει μέρος στον επόμενο απελευθερωτικό αγώνα το 1878 (Κολιόπουλος 2005, 208-212).

3.1 Αγροτικές εξεγέρσεις και θεσσαλικά τσιφλίκια (1881-1910)

Η ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος το 1881 δημιούργησε νέες κοινωνικές και πολιτικές προκλήσεις, καθώς η περιοχή διατήρησε σε μεγάλο βαθμό το προϋπάρχον οθωμανικό καθεστώς των μεγάλων γαιοκτησιών. Τα εκτεταμένα τσιφλίκια που είχαν

διαμορφωθεί κατά την Οθωμανική περίοδο δεν καταργήθηκαν με την προσάρτηση, αλλά πέρασαν στην ιδιοκτησία Ελλήνων κεφαλαιούχων, εμπόρων και πολιτικών παραγόντων (Κωστής, 2018, 302-305). Ως αποτέλεσμα, χιλιάδες καλλιεργητές συνέχισαν να εργάζονται ως κολίγοι υπό καθεστώς εξάρτησης, αποδίδοντας σημαντικό μέρος της παραγωγής τους στους γαιοκτήμονες. Η διατήρηση αυτών των δομών προκάλεσε έντονες κοινωνικές αντιθέσεις, καθώς οι αγρότες προσδοκούσαν ότι η ένταξη στο ελληνικό κράτος θα συνοδευόταν από αναδιανομή της γης και βελτίωση των συνθηκών ζωής τους (Dakin, 1973, 198-201).

Οι κοινωνικές σχέσεις στα θεσσαλικά τσιφλίκια χαρακτηρίζονταν από έντονη ανισότητα και εξάρτηση. Οι κολίγοι δεν ήταν απλοί εργάτες γης αλλά οικογένειες μόνιμα εγκατεστημένες στα κτήματα, με περιορισμένη οικονομική και κοινωνική αυτονομία. Οι συνθήκες ζωής των κολίγων είναι πανάθλιες. Η εξάρτησή τους από τους τσιφλικάδες και τους επιστάτες απόλυτη. Η πρόσβασή τους στη γη, στην κατοικία και στα μέσα παραγωγής εξαρτιόταν από τη βούληση των ιδιοκτητών. Παράλληλα, η δημογραφική αύξηση και η έλλειψη διαθέσιμης καλλιεργήσιμης γης επιδείνωναν τις πιέσεις στον αγροτικό πληθυσμό. Η κατάσταση αυτή ενίσχυσε τη δυσαρέσκεια και διαμόρφωσε το κοινωνικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο αναπτύχθηκαν οι αγροτικές κινητοποιήσεις των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα (Λιάκος, 2016, 118-123).

Οι πρώτες μορφές αγροτικής διαμαρτυρίας εμφανίστηκαν ήδη από τη δεκαετία του 1880 και συνδέονταν με αιτήματα μείωσης των υποχρεώσεων των κολίγων, βελτίωσης των όρων καλλιέργειας και διασφάλισης δικαιωμάτων χρήσης της γης. Μέχρι το 1881 η Θεσσαλία βρισκόταν κάτω από την Τουρκική κυριαρχία. Τη χρονιά αυτή γίνεται η προσάρτησή της από το Ελληνικό κράτος. Όμως, ο ελληνικός στρατός δεν μπήκε σαν ελευθερωτής. Την ελευθερία την ένωσαν πεντακόσιοι νοματαίοι, οι πλούσιοι, οι ιδιοκτήτες, οι νοικοκυραίοι. Οι κινητοποιήσεις αυτές ήταν αρχικά αποσπασματικές και τοπικού χαρακτήρα, συχνά εκφραζόμενες μέσω αναφορών προς τις αρχές, συλλογικών διαμαρτυριών ή αρνήσεων καταβολής ορισμένων υποχρεώσεων. Σταδιακά, ωστόσο, η αγροτική δυσαρέσκεια απέκτησε ευρύτερα πολιτικά χαρακτηριστικά (Κορδάτος, 1973, 66-70).

Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση αυτής της αγροτικής συνείδησης διαδραμάτισαν οι τοπικές ηγεσίες, οι δημοσιογράφοι, οι δικηγόροι και ορισμένοι πολιτικοί που ανέδειξαν δημόσια το «αγροτικό ζήτημα». Μέσα από τον τοπικό και πανελλήνιο Τύπο, καθώς και μέσω

πολιτικών συλλόγων και συνεταιριστικών πρωτοβουλιών, η διεκδίκηση της γης μετατράπηκε σε κεντρικό κοινωνικό αίτημα. Οι ηγεσίες αυτές συνέβαλαν στη μετάβαση από τις αυθόρμητες μορφές διαμαρτυρίας σε περισσότερο οργανωμένες συλλογικές δράσεις, χωρίς ωστόσο να εξαλείψουν τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις και αντιθέσεις του αγροτικού πληθυσμού (Λιάκος, 2016, 130-135).

Ένας από τους μεγαλύτερους υπερασπιστές του δίκιου των αγροτών ήταν και ο κοινωνικός αγωνιστής Μαρίνος Αντύπας που δολοφονήθηκε από έμμισθο όργανο των τσιφλικάδων στις 9 Μάρτη 1907. Η κορύφωση των αγροτικών συγκρούσεων υπήρξε η εξέγερση του Κιλελέρ τον Μάρτιο του 1910. Τα γεγονότα εκδηλώθηκαν όταν αγρότες που κατευθύνονταν προς τη Λάρισα για κινητοποίηση συγκρούστηκαν με τις δυνάμεις ασφαλείας στον σιδηροδρομικό σταθμό του Κιλελέρ. Η επέμβαση του στρατού και της χωροφυλακής οδήγησε σε νεκρούς και τραυματίες, προκαλώντας πανελλήνια συγκίνηση και μετατρέποντας το αγροτικό ζήτημα σε μείζον πολιτικό πρόβλημα (Βερέμης, 2006, 74-77).

Το Κιλελέρ δεν αποτέλεσε ένα μεμονωμένο επεισόδιο, αλλά την έκφραση μιας μακράς διαδικασίας κοινωνικών συγκρούσεων που είχαν αναπτυχθεί στη Θεσσαλία μετά το 1881. Τα αιματηρά γεγονότα τον Μάρτιο του 1910 δεν αποτελούν, απλώς, ένα επεισόδιο αγροτικής διαμαρτυρίας στην ιστορία της Θεσσαλίας, αλλά μια τομή, όπου το ιστορικό γεγονός συναντά τη φιλοσοφία της κοινωνικής σύγκρουσης (Κωστής, 2018, σ. 334-336).

Η στάση του κράτους απέναντι στις αγροτικές κινητοποιήσεις υπήρξε αντιφατική. Από τη μία πλευρά, οι κυβερνήσεις αναγνώριζαν τη σοβαρότητα του προβλήματος και συχνά υπόσχονταν μεταρρυθμίσεις. Από την άλλη, αντιμετώπιζαν τις κινητοποιήσεις ως απειλή για τη δημόσια τάξη και προσέφευγαν σε μηχανισμούς καταστολής. Το νομικό πλαίσιο προστασίας της ιδιοκτησίας ευνοούσε τους μεγαλογαιοκτήμονες, ενώ οι διεκδικήσεις των αγροτών συχνά παρουσιάζονταν από μέρος του πολιτικού κόσμου ως υποκινούμενες ή επικίνδυνες για τη σταθερότητα του κράτους. Ωστόσο, η έκταση των κινητοποιήσεων και η κοινωνική νομιμοποίησή τους περιόρισαν τις δυνατότητες αποκλειστικά κατασταλτικής αντιμετώπισης.

Στον δημόσιο λόγο της εποχής αναπτύχθηκαν ανταγωνιστικές ερμηνείες για το αγροτικό ζήτημα. Οι φιλελεύθεροι μεταρρυθμιστές υποστήριζαν την ανάγκη αναδιανομής της γης ως προϋπόθεση κοινωνικής ειρήνης και οικονομικής ανάπτυξης, ενώ οι υπερασπιστές της μεγάλης ιδιοκτησίας επικαλούνταν την προστασία της νομιμότητας και των δικαιωμάτων των

ιδιοκτητών. Μέσα από αυτή τη σύγκρουση ιδεών, η αγροτική διαμαρτυρία απέκτησε έντονο ιδεολογικό περιεχόμενο και συνδέθηκε με ευρύτερα ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης (Λιάκος, 2016, 140-145).

3.2 Ιδεολογικές και πολιτισμικές αναπαραστάσεις της ληστείας

Η ληστεία στον ελλαδικό χώρο του 19ου αιώνα δεν αποτέλεσε μόνο ένα ζήτημα δημόσιας τάξης ή κοινωνικής παθολογίας, αλλά και ένα ισχυρό πολιτισμικό και ιδεολογικό φαινόμενο. Η δημόσια εικόνα των ληστών διαμορφώθηκε μέσα από αντιφατικές αναπαραστάσεις που κυμαίνονταν ανάμεσα στην ηρωοποίηση και τη δαιμονοποίηση. Η ιστοριογραφική συζήτηση επικεντρώθηκε ιδιαίτερα στο ερώτημα αν οι ληστές μπορούν να θεωρηθούν «κοινωνικοί ληστές», δηλαδή φορείς λαϊκής αντίστασης απέναντι σε άδικες κοινωνικές και πολιτικές δομές, ή αν αποτελούσαν απλώς εγκληματικές ομάδες. Παράλληλα, η λογοτεχνία, ο Τύπος και η συλλογική μνήμη συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της δημόσιας εικόνας τους.

Η σημαντικότερη θεωρητική προσέγγιση για την κατανόηση του φαινομένου προέρχεται από τον Eric Hobsbawm, ο οποίος εισήγαγε την έννοια του «κοινωνικού ληστή» (social bandit). Σε προνεωτερικές αγροτικές κοινωνίες ο ληστής συχνά εμφανίζεται ως υπερασπιστής των αδυνάτων απέναντι στην κρατική αυθαιρεσία ή την κοινωνική αδικία και απολαμβάνει ευρείας λαϊκής αποδοχής (Hobsbawm, 2010, 13-29). Η συγκεκριμένη προσέγγιση επηρέασε σημαντικά τη μελέτη της ελληνικής ληστείας, καθώς αρκετοί ερευνητές εντόπισαν αναλογίες ανάμεσα στους Έλληνες ληστές του 19ου αιώνα και στα παραδείγματα κοινωνικής ληστείας που περιέγραψε ο Βρετανός ιστορικός. Οι ληστές συχνά προέρχονταν από φτωχά αγροτικά στρώματα, διατηρούσαν σχέσεις αλληλεγγύης με τοπικές κοινωνίες και εμφανίζονταν στη λαϊκή παράδοση ως εκδικητές της αδικίας ή συνεχιστές της κλεφταρματωλικής παράδοσης (Κολιόπουλος, 2005, 72-78).

Από την πλευρά του ο ιστορικός Ιωάννης Κολιόπουλος υποστηρίζει, ότι οι περισσότεροι ληστές του ύστερου 19ου αιώνα δεν λειτουργούσαν ως εκφραστές κοινωνικής διαμαρτυρίας αλλά ως επαγγελματίες της ένοπλης παραβατικότητας, επιδιώκοντας οικονομικά οφέλη μέσω απαγωγών, εκβιασμών και ληστειών (Κολιόπουλος, 2005, 151-164). Η κοινωνική αποδοχή των ληστών δεν πρέπει να συγχέεται με πολιτική νομιμοποίηση, καθώς συχνά οι τοπικές κοινωνίες συνεργάζονταν μαζί τους λόγω φόβου, συγγενικών δεσμών ή αδυναμίας του

κράτους να προσφέρει αποτελεσματική προστασία. Η ληστεία, επομένως, βρισκόταν σε μια γκρίζα ζώνη ανάμεσα στην κοινωνική διαμαρτυρία και την εγκληματική δράση, γεγονός που εξηγεί και την πολυπλοκότητα στην αντιμετώπισή της (Δερτιλής, 2014, 640-645).

Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης διαδραμάτισε ο Τύπος. Οι εφημερίδες της εποχής παρακολουθούσαν στενά τις δραστηριότητες των ληστρικών συμμοριών, ιδιαίτερα μετά τη σφαγή στο Δήλεσι το 1870, η οποία προκάλεσε διεθνή κατακραυγή και τραυμάτισε σοβαρά το κύρος του ελληνικού κράτους. Στα δημοσιεύματα της περιόδου παρατηρείται μια σταδιακή μετατόπιση από τη ρομαντική εικόνα του κλέφτη-ήρωα προς την παρουσίαση του ληστή ως απειλής για την κοινωνική τάξη και τη διεθνή θέση της χώρας (Gallant, 2017, 136-141).

Η κρατική εξουσία, επιδιώκοντας την εμπέδωση του μονοπωλίου της νόμιμης βίας, ενίσχυσε αυτή την εικόνα, προβάλλοντας τη ληστεία ως κατάλοιπο ενός παρωχημένου κόσμου. Στα τέλη του 19ου αιώνα παρατηρήθηκαν προσπάθειες μελέτης του προβλήματος της ληστείας από τις κρατικές υπηρεσίες, αλλά έχουμε και μία πληθώρα λογοτεχνικών δοκιμίων, που αφορούσαν το ληστρικό φαινόμενο. Ένα από αυτά είναι ο *Θάναος Βλέκας*, το 1855 του Παύλου Καλλιγά. Ένα ρεαλιστικό κοινωνικό μυθιστόρημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, που εξετάζει τη ληστεία στην ελληνική ύπαιθρο, αναδεικνύοντας τις διασυνδέσεις των ληστών με την πολιτική εξουσία και τη διαφθορά του κράτους. Επιπροσθέτως, το 1856 ο Έντμον Αμπού δημοσίευσε το βιβλίο *Ο βασιλεύς των Όρεων*, ένα σατιρικό μυθιστόρημα που μεταφράστηκε στα ελληνικά και παρουσιάζει την ζωή ενός ληστή από την Αθήνα. Παρομοίως, εκδίδεται το 1853 *Η αιματοβαμμένη λίμνη* του Πάνου Ηλιόπουλου, ένα ρομαντικό ληστρικό μυθιστόρημα επηρεασμένο από τις περιπέτειες των ληστών στα βουνά.

Επιπλέον, το 1883 ο Γεώργιος Βιζυηνός δημοσίευσε το *Ποιος ήταν ο φονεύς του αδερφού μου*. Επρόκειτο για μία νουβέλα με ληστρικές αναφορές για τη δράση και τη ζωή ενός ληστή. Κατά την περίοδο αυτή εκδίδονταν σε εφημερίδες τα έργα του Αριστείδη Κυριακού, ο οποίος έγραφε ιστορίες για ληστές, όπως ο λήσταρχος Νταβέλης και οι περιπέτειές του με τη Δούκισσα της Πλακεντίας. Έτσι φτάνουμε στο 1901, με τον Ιωάννη Κονδυλάκη, που δημοσίευσε το βιβλίο *Οι ληστές των Αθηνών*, το οποίο αναφέρεται σε ληστρικές ομάδες που δρούσαν στα περίξ της πρωτεύουσας.

Αντίθετα, στη λαϊκή παράδοση και ιδιαίτερα στα δημοτικά τραγούδια, οι ληστές συνέχισαν να εμφανίζονται ως πρόσωπα ηρωικά και ανυπότακτα. Η λαϊκή ποίηση συχνά απέδιδε στους ληστές χαρακτηριστικά γενναιότητας και τιμής, αναπαράγοντας πρότυπα που είχαν ήδη συνδεθεί με τους κλέφτες της Τουρκοκρατίας. Πολλοί κάτοικοι της υπαίθρου αντιλαμβάνονταν τους ληστές ως φορείς μιας παραδοσιακής κουλτούρας ανδρείας που απειλούνταν από τον εκσυγχρονισμό και τη διείσδυση του κράτους στις τοπικές κοινωνίες. Έτσι, η λαϊκή μνήμη συχνά διατηρούσε θετικές αναμνήσεις ακόμη και για πρόσωπα που η επίσημη κρατική αφήγηση χαρακτήριζε εγκληματίες (Κολιόπουλος 2005, 217, 237-240).

Η λογοτεχνία στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα κινήθηκε ανάμεσα σε αυτές τις δύο τάσεις. Από τη μία πλευρά, η ηθογραφική και λαογραφική γραμματεία παρουσίαζε τους ληστές ως φορείς αυθεντικότητας και παραδοσιακών αξιών, ενώ από την άλλη, η αναδυόμενη αστική λογοτεχνία τούς αντιμετώπιζε ως σύμπτωμα κοινωνικής καθυστέρησης και αδυναμίας εκσυγχρονισμού του ελληνικού κράτους. Μέσα από αυτή τη διπλή οπτική, η ληστεία κατέστη ένα προνομιακό πεδίο συζήτησης για την ταυτότητα της ελληνικής κοινωνίας και τη σχέση της με τη νεωτερικότητα (Herzfeld, 1985, 112-118).

Κεφάλαιο 4

Όξυνση και ιδεολογικοποίηση της ένοπλης δράσης στον 20ο αιώνα

Κατά τις αρχές του 20ου αιώνα, η ελληνική κοινωνία βρισκόταν σε διαδικασία μετάβασης από μια παραδοσιακή αγροτική οικονομία σε μια περισσότερο εκσυγχρονισμένη μορφή παραγωγής και διοίκησης. Παρά τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού ζούσαν σε συνθήκες φτώχειας και κοινωνικής ανασφάλειας. Οι αγροτικοί πληθυσμοί αντιμετώπιζαν προβλήματα πρόσβασης στη γη, χαμηλά εισοδήματα και περιορισμένες δυνατότητες κοινωνικής ανέλιξης. Σε αυτό το περιβάλλον, η ληστεία

εμφανιζόταν συχνά ως εναλλακτική μορφή οικονομικής δραστηριότητας για άτομα που βρίσκονταν στο περιθώριο της κοινωνίας (Δερτιλής, 2014, 249-252).

Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, η ελληνική κυβέρνηση κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες για την αντιμετώπιση του φαινομένου μέσω της ενίσχυσης της Χωροφυλακής, της ανάπτυξης οδικών δικτύων και της αποτελεσματικότερης διοικητικής οργάνωσης της υπαίθρου. Η σταδιακή επέκταση των συγκοινωνιών και των επικοινωνιών μείωσε τη δυνατότητα δράσης των ληστών και ενίσχυσε τον έλεγχο του κράτους στις απομακρυσμένες περιοχές (Βερέμης, 2017, 45-48).

Η δεκαετία του 1920 υπήρξε μία από τις πιο ταραγμένες περιόδους της ελληνικής πολιτικής ιστορίας. Η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, η επανάσταση των Πλαστήρα και Γονατά, η ανακήρυξη της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας το 1924 και η διαρκής αντιπαράθεση μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών δημιούργησαν ένα κλίμα πολιτικής αστάθειας και κοινωνικής έντασης. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, η δράση ληστρικών ομάδων δεν περιοριζόταν πλέον σε οικονομικά κίνητρα αλλά συχνά αποκτούσε πολιτικές διαστάσεις, καθώς οι ληστές μπορούσαν να λειτουργήσουν ως παράγοντες αποσταθεροποίησης ή να συνδεθούν με ευρύτερα πολιτικά σχέδια (Δερτιλής, 2014, 252-254).

Κατά τον Μεσοπόλεμο, η ελληνική κοινωνία βρέθηκε αντιμέτωπη με βαθιές κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις. Η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, η εγκατάσταση περισσότερων από ενός εκατομμυρίου προσφύγων και η οικονομική αστάθεια επιδείνωσαν τις κοινωνικές αντιθέσεις και ενίσχυσαν τη ριζοσπαστικοποίηση σημαντικών τμημάτων του πληθυσμού (Δερτιλής, 2014, 259). Οι εργατικές κινητοποιήσεις αυξήθηκαν σημαντικά, ιδιαίτερα στις βιομηχανικές περιοχές του Πειραιά, της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, ενώ η ίδρυση συνδικαλιστικών οργανώσεων και η ενίσχυση του εργατικού κινήματος δημιούργησαν νέες μορφές πολιτικής αντιπαράθεσης.

Η σταδιακή εδραίωση του κράτους, η ανάπτυξη των αστικών κέντρων και η εμφάνιση μαζικών πολιτικών κινημάτων δεν οδήγησαν στην εξαφάνιση της βίας, αλλά στον μετασχηματισμό της. Η παραδοσιακή ληστεία της υπαίθρου, η οποία είχε κυριαρχήσει κατά τον 19ο αιώνα παρατηρούμε να συρρικνώνετε και να αναπτύσσεται μια νέας μορφής κινητοποίησης της λεγόμενης, κοινωνικής και εργατικής βίας. Η διαφοροποίηση από την «κοινωνική ληστεία» στις πολιτικοποιημένες μορφές βίας αποτελεί ένα διαφορετικό ένοπλο

χαρακτηριστικό γνώρισμα των κοινωνιών που εισέρχονται στη νέα πολιτική εποχή (Hobsbawm 2010, 19, 23).

Οι απεργίες συχνά αντιμετωπίζονταν με τη χρήση αστυνομικών και στρατιωτικών δυνάμεων, ενώ η κρατική εξουσία ανέπτυξε εκτεταμένους μηχανισμούς ελέγχου και επιτήρησης. Τα γεγονότα αυτά ανέδειξαν τόσο τη δύναμη του οργανωμένου εργατικού κινήματος, όσο και την αποφασιστικότητα του κράτους να διατηρήσει τον κοινωνικό έλεγχο (Μαυρογορδάτος, 2014, 142-147).

Παράλληλα, εμφανίσθηκαν οργανωμένες πολιτικές ομάδες που αντιλαμβάνονταν τη βία ως μέσο πολιτικής παρέμβασης. Η ένταση μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών, η άνοδος του κομμουνιστικού κινήματος και η ανάπτυξη αντικομμουνιστικών οργανώσεων συνέβαλαν στη δημιουργία ενός νέου πολιτικού περιβάλλοντος, όπου η χρήση βίας θεωρούνταν από αρκετούς θεμιτό μέσο επίλυσης πολιτικών διαφορών.

4.1 Οι ληστές του 20ου αιώνα

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, η παραδοσιακή ληστεία συνέχιζε να ασκεί ιδιαίτερη επιρροή στη λαϊκή φαντασία. Ο Βασίλης Γιαγκούλας αναδείχθηκε στη σημαντικότερη ίσως μορφή της ελληνικής ληστοκρατίας κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Παρά τη σκληρότητα της δράσης του, η λαϊκή παράδοση τον περιέβαλε με έναν σχεδόν μυθικό χαρακτήρα, παρουσιάζοντάς τον ως πρόσωπο που αμφισβητούσε την κρατική εξουσία και τις κοινωνικές ανισότητες. Αντίστοιχα, οι Ρετζαίοι και οι Κουμπαίοι συνέχισαν τη δράση ληστρικών ομάδων σε περιοχές της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, εκμεταλλευόμενοι τις αδυναμίες του κρατικού μηχανισμού και τις ιδιαιτερότητες του ορεινού χώρου (Κορδάτος, 1957, 435-440).

Η περίπτωση του Γιαγκούλα, του αποκαλούμενου *Βασιλέα των Ορέων*, ήταν ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα ληστρικής συμπεριφοράς. Έδρασε στις παρυφές του Ολύμπου, όπου εμφανιζόταν ως κοινωνικός θεματοφύλακας των συμφερόντων του φτωχού λαού και ταυτόχρονα από τις ληστείες του προσέφερε πάρα πολλές αγαθοεργίες. Υπάρχουν μαρτυρίες όπου χωρικοί, δίπλα στις εικόνες των αγίων, έβαζαν τον ληστή. Τα αδικήματά του ήταν ζωοκλοπές, ληστείες τροφίμων από βοσκοτόπια και απαγωγές. Έφτασε μάλιστα στις 54 δολοφονίες, με αποκορύφωμα τη δολοφονία του τοπικού ιερέα του χωριού και του γιατρού

που εκμεταλλεύτηκαν χρηματικά ποσά προς ίδιον όφελος. Ο Γιαγκούλας μάζεψε όλο το χωριό, έκανε ληστρικό δικαστήριο και απαριθμώντας τις κατηγορίες τους αποκεφάλισε. Η δολοφονία του γιατρού πήρε μεγάλες διαστάσεις και έκανε τον ληστή ξακουστό σε όλη την επικράτεια. Ακολούθησε η απαγωγή δυο νεαρών παιδιών ενός τσιφλικά. Μετά από αυτό, ο Γιαγκούλας επικηρύχθηκε έναντι μεγάλου ποσού. Έτσι, προδόθηκε το λημέρι του από έναν ληστή. Όταν περικυκλώθηκε στην σπηλιά που κρυβόταν, κατάλαβε ότι έφτανε το αργό και βίαιο τέλος του. Ακολούθησε ο αποκεφαλισμός του Γιαγκούλα και των συντρόφων του. Τα κεφάλια των ληστών εκτέθηκαν σε κοινή θέα στην πόλη της Κατερίνης, μπροστά στο κτίριο του δικαστηρίου (Αναστασόπουλος, 2018, 149).

Ο κρατικός μηχανισμός προχώρησε στην εφαρμογή μέτρων για την καταπολέμηση της ληστείας, δίνοντας έμφαση στις διώξεις πολιτικού χαρακτήρα. Το 1924-'25, ο υπουργός Δημόσιας Τάξεως Θεόδωρος Πάγκαλος ίδρυσε ένοπλα σώματα για την καταπολέμηση της ληστείας. Επιπλέον, χορήγησε αμνηστία σε ληστές που ήταν διατεθειμένοι να απαρνηθούν τον παράνομο βίο τους. Ήθελε να στρέψει τον ένα ληστή ενάντια στον άλλον. Εξ αρχής, για να καταπολεμήσει τα ένοπλα τμήματα, επέβαλε τον «εκτοπισμό» σε πολίτες που υπέθαλπαν εγκληματίες που ήταν επικηρυγμένοι. Ο εκτοπισμός είχε γίνει μεγάλη τροχοπέδη για τον αγροτικό πληθυσμό, καθώς πολλές φορές παρατηρήθηκε το φαινόμενο ένα ολόκληρο το χωριό να μετακινηθεί από μία περιοχή σε μία τελείως άλλη απομακρυσμένη.

Η παροχή γενικευμένης αμνηστίας για μέλη συμμοριών που θα παρέδιδαν στις αρχές τα κεφάλια επικηρυγμένων ληστών, ήταν ένα μέτρο το οποίο οι ληστές εκμεταλλεύτηκαν προς όφελός τους. *Το κλαρί είναι θάνατος και η κοινωνία φυλακή*, έλεγε ένας ληστής. Ένα άλλο μέτρο που συστάθηκε από τον υπουργό εσωτερικών Γεώργιο Κονδύλη ήταν η δημιουργία «ταγμάτων των κυνηγών ή κεφαλοκυνηγών», όπου κάθε τάγμα είχε 400 άτομα, με σκοπό την πάταξη των ληστών. *Βγήκε ο Κονδύλης στα βουνά κλάψτε μανάδες τα παιδιά*, έλεγε ένας άλλος ληστής (Τζανακάρης, 2016, 251-256).

Σημαντικό σταθμό στην ιστορία της ελληνικής ληστείας αποτέλεσε αυτή του τραίνου στο Δοξαρά Λάρισας το 1924. Η επιχείρηση αυτή θεωρήθηκε μία από τις πιο θεαματικές ληστείες της μεσοπολεμικής περιόδου και έλαβε μεγάλη δημοσιότητα στον Τύπο της εποχής. Η ληστεία ανέδειξε τόσο την οργανωτική ικανότητα των ληστρικών ομάδων όσο και τις αδυναμίες των κρατικών μηχανισμών ασφαλείας (Δερτιλής, 2014, 255-260).

Η ληστεία αυτή εξελίχθηκε τρεις ημέρες πριν το δημοψήφισμα για την αλλαγή του πολιτεύματος. Η ομάδα των ληστών επιτέθηκε σε αμαξοστοιχία που εκτελούσε το δρομολόγιο Αθήνα - Θεσσαλονίκη. Ιδιαίτερη σημασία απέκτησε το γεγονός ότι στο τραίνο επέβαινε ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Η παρουσία του οδήγησε σε υποψίες ότι η επιχείρηση δεν αποτελούσε απλή ληστεία, αλλά πιθανώς συνδεόταν με πολιτικές επιδιώξεις ή ακόμη και με απόπειρα αποσταθεροποίησης της νεοσύστατης Δημοκρατίας. Παρ' ότι δεν αποδείχθηκε οργανωμένη πολιτική συνωμοσία, το γεγονός αξιοποιήθηκε πολιτικά από διάφορες πλευρές και ενίσχυσε το αίσθημα ανασφάλειας που επικρατούσε στη χώρα (Βερέμης, 2017, 49-53).

Μεταξύ των θυμάτων ήταν ο υπουργός κοινωνικής πρόνοιας Δημήτριος Πάζης, ο γενικός διοικητής της Μακεδονίας Ιωάννης Βαλαλάς και δικαστικοί αντιπρόσωποι. Σε αυτό το τραίνο υπολογιζόταν ότι θα βρισκόταν ο υπουργός Θεόδωρος Πάγκαλος, ο οποίος δεν επιβιβάστηκε μόλις λίγα λεπτά πριν το τραίνο τελέσει δρομολόγιο. Στο αμέσως επόμενο δρομολόγιο των τρένων μετέβαινε ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Παπαναστασίου, γεγονός που μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μία πράξη αντιβενιζελικών. Ουσιαστικά πρόκειται για ένα ληστρικό πραξικόπημα που είχε στόχο να αποφευχθεί το δημοψήφισμα το οποίο προέβλεπε την εγκαθίδρυση της προεδρευομένης δημοκρατίας (Τζανακάρης, 2016, 104, 116).

Οι ληστές εισέβαλαν μέσα στο τραίνο φορώντας περούκες και ψεύτικα γένια. Από τους επιβάτες της πρώτης θέσης κατάφεραν να αρπάξουν 1.500.000 δραχμές. Αφού ακολούθησε μακρά καταδίωξη, έπειτα από ένα χρόνο, το 1925, όταν είχαν πλέον συλληφθεί από τις αρχές, έγινε το δικαστήριο για τους τέσσερις ληστές και αποφασίστηκε η εκτέλεσή τους (Τζανακάρης, 2016, 113).

Μία ακόμα συγκλονιστική υπόθεση είναι η ιστορία των αδελφών Ρετζαίων από φτωχά παιδιά της Πρέβεζας εξελίχθηκαν σε πρωταγωνιστές του εγκλήματος και τελικά μετατράπηκαν σε άτυπους σερίφηδες της Ηπείρου. Οι αδελφοί Γιάννης και Ευθύμιος γεννήθηκαν σε ένα χωριό της Πρέβεζας από οικογένεια αγροτών και μεγάλωσαν σε συνθήκες φτώχειας και καθημερινής επιβίωσης. Το γεγονός ότι ο πατέρας τους βρέθηκε νεκρός το 1916, πυροδότησε την εκδίκηση των δύο αδελφών. Ο Γιάννης, ο μεγαλύτερος αδελφός, υπηρετούσε στον ελληνικό στρατό και όταν έμαθε για τον πατέρα του λιποτάκτησε, παίρνοντας μαζί τον οπλισμό του και με τον Θύμιο ανέβηκαν στο βουνό για να βρουν και να εκτελέσουν τους δολοφόνους.

Από εκείνη τη στιγμή, η φυγή τους στο βουνό έγινε μονόδρομος και οι δύο αδελφοί μπήκαν στην παρανομία. Οι πρώτες τους ενέργειες περιλάμβαναν μικροκλοπές και ληστείες σε απομονωμένα χωριά, αλλά γρήγορα κατάλαβαν ότι έπρεπε να κινηθούν πιο οργανωμένα. Έτσι δημιούργησαν ομάδα στρατολογώντας και άλλους φυγόδικους και άρχισαν να επιτίθενται σε μεγαλύτερους στόχους. Η ζωή τους στα βουνά ήταν σκληρή αλλά αυτό παρείχε ελευθερία και ανεξαρτησία.

Οι Ρετζαίοι μέσω των ενεργειών τους απέκτησαν φήμη που ξεπέρασε τα σύνορα της Ηπείρου. Η πρώτη μεγάλη τους ληστεία έγινε το 1926, όταν επιτέθηκαν σε μία χρηματοποστολή τράπεζας. Τον Ιούνιο του 1926, στην θέση Πέτρα έξω από την Πρέβεζα έγινε μια αιματηρή ληστεία που συντάραξε την Ελλάδα. Οι ληστές σταμάτησαν αυτοκίνητο χρηματοποστολής της Εθνικής Τράπεζας, έκλεψαν το μυθικό ποσό των 15 εκατομμυρίων δραχμών και εκτέλεσαν εν' ψυχρώ οκτώ άτομα. Αυτή η ενέργεια ήταν μία συμβολική πράξη αμφισβήτησης της εξουσίας. Η ληστεία αυτή προκάλεσε αναστάτωση σε ολόκληρη τη χώρα. Οι ληστές έγιναν στόχος για τις αρχές αλλά και σύμβολο για πολλούς που ήθελαν να αντισταθούν στο σύστημα. Οι αδελφοί συνέχισαν τη δράση τους με αμέτρητες ληστείες και απαγωγές (Αναστασόπουλος, 2012, 118-120).

Η πιο γνωστή ήταν η απαγωγή του εμπόρου Χρήστου Παπαγιανόπουλου και του ανήλικου γιου του. Οι ληστές ζητούσαν λύτρα και δεν δίσταζαν απειλήσουν τις ζωές των θυμάτων τους για να επιτύχουν τους σκοπούς τους. Ο Παπαγιανόπουλος αναφέρει: *μας κρατούσαν δεμένους για μέρες και κάθε φορά που αρνιόμασταν να συνεργαστούμε μας απειλούσαν ότι δεν θα βγούμε ποτέ ζωντανοί από εκεί ήταν αδιάστατοι, αλλά φαινόταν να γνωρίζουν τα πάντα για τις κινήσεις της αστυνομίας και τις αδυναμίες της.*

Είχαν καταφέρει να δημιουργήσουν ένα δίκτυο πληροφόρησης που περιλάμβανε ανθρώπους σε διάφορα επίπεδα της τοπικής κοινωνίας· υπήρχαν ενδείξεις ότι είχαν ακόμη και πληροφοριοδότες μέσα στις αστυνομικές αρχές. Αυτό τους έδινε σημαντικό πλεονέκτημα, καθώς μπορούσαν να προβλέπουν τις κινήσεις των αρχών και να αποφεύγουν τις παγίδες. Επίσης, κατάφεραν να συνάψουν σχέσεις με σημαντικούς πολιτικούς παράγοντες. Ο Βασίλης Κουρουβός, υποψήφιος βουλευτής και μεγαλοπαράγοντας, ήταν ένας από τους ανθρώπους που προσέγγισαν τους Ρετζαίους για να αναθέσουν συμβόλαιο θανάτου σε αντιπάλους τους. Πλέον είχαν την κάλυψη της εξουσίας, ενώ παράλληλα άρχισαν να λειτουργούν σαν άτυποι χωροφύλακες, καταδιώκοντας άλλες ληστρικές ομάδες για λογαριασμό του κράτους.

Κατάφεραν να ενσωματωθούν στην υψηλή κοινωνία των Ιωαννίνων και να ζουν ως μέλη της. Ξόδευαν τεράστια ποσά από τα χρήματα που είχαν κλέψει, ενώ ταυτόχρονα επένδυναν σε κοινωνικές σχέσεις με ισχυρούς ανθρώπους της εποχής. Είχαν επιρροή όχι μόνο στους εγκληματίες αλλά και στους πολιτικούς (Τζανακάρης, 2016, 518-520).

Εκτελούσαν αποστολές για λογαριασμό ισχυρών τοπικών παραγόντων ενώ τους παρείχαν κάλυψη και πληροφορίες. Αυτή η σχέση διαφθοράς και αμοιβαίας εξυπηρέτησης ήταν χαρακτηριστική της εποχής, όπου οι γραμμές μεταξύ εγκληματιών και πολιτικών ήταν λεπτές. Αφού κατέβηκαν από το βουνό οι αρχές των Ιωαννίνων τους προσέφεραν αμνηστία. Τους υποδέχτηκαν με τιμές, μαζί με τον αρχηγό της χωροφυλακής και τον δεσπότη, ενώ χιλιάδες κάτοικοι της περιοχής συγκεντρώθηκαν για να δουν τους διαβόητους ληστές. Η υποδοχή δεν ήταν απλά μία συμβολική κίνηση αλλά μία σαφής ένδειξη της επιρροής τους στην κοινωνία. Οι Ρετζαίοι δεν ήταν απλά ληστές, ήταν ήρωες για μερικούς και δαίμονες για άλλους. Δεν μπόρεσαν ποτέ να ξεφύγουν από το παρελθόν τους, η βία και η εγκληματικότητα ήταν τόσο ενσωματωμένες στη ζωή τους που τελικά οι εσωτερικές διαμάχες, οι προδοσίες και οι νέες συγκρούσεις με την εξουσία τούς οδήγησαν ξανά στην παρανομία. Ο Θύμιος τελικά σκοτώθηκε σε μία σύγκρουση με την αστυνομία, ενώ ο Γιάννης συνελήφθη και πέρασε τα τελευταία του χρόνια στη φυλακή (Πάνος, 2005, 21-31).

Η περίπτωση των ληστών Κουμπαίων που τίναξαν στον αέρα την προεκλογική εκστρατεία των κομμάτων το 1928 επίσης ήταν ενδεικτική. Επρόκειτο για δύο ξαδέλφια σαρακατσάνικης καταγωγής, ο Τάκης και Κώστας Κουμπής. Η φήμη τους εξαπλώθηκε σε όλη την Ελλάδα τον Αύγουστο του 1928, λίγο πριν από τις εκλογές, όταν ο Βενιζέλος ήταν στα Γιάννενα για την προεκλογική του ομιλία. Οι Κουμπαίοι διέπραξαν το αδιανόητο, απήγαγαν τρεις βουλευτές του αντίπαλου πολιτικού σχηματισμού. Η απαγωγή αυτή καταγγέλθηκε ως υποκινούμενη και κορυφώθηκε με την προεκλογική αντιπαράθεση των κομμάτων. Οι ληστές έγιναν αμέσως οι κεντρικοί πρωταγωνιστές της επικαιρότητας. Τότε ο Βενιζέλος κατηγορήθηκε ότι είχε σχέση με την απαγωγή. Για να διώξει κάθε κατηγορία από πάνω του υιοθέτησε μία πολύ σκληρή γραμμή. Όπως, δήλωνε εκείνη την εποχή: *ή οι ληστές ή εγώ*. Η απαγωγή των πολιτικών εξαγρίωσε το σύστημα. Άθελά τους, οι Κουμπαίοι έθεσαν τις βάσεις για να εξοντωθεί η λησταρχία στην Ελλάδα (Αναστασόπουλος 2018, 159-161).

Μετά την απαγωγή των δύο βουλευτών απαιτούσαν έξι εκατομμύρια δραχμές για την απελευθέρωσή τους. Αρχικά απελευθέρωσαν τον Μυλωνά για να μπορέσει να

διαπραγματευτεί. Τελικά, ο ελευθερώθηκε και ο βουλευτής Μελάς μετά από δέκα ημέρες και οι συνεννοήσεις με τους απαγωγείς κατέληξαν στα 5.200.000 δραχμές. Το ζήτημα πήρε ευρύτατες πολιτικές προεκτάσεις. Ο ίδιος ο Βενιζέλος είχε δώσει προσωπική εντολή προς την Εθνική Τράπεζα ώστε να καταβληθεί το ποσό άμεσα. Η απαγωγή αυτή, με καθαρά πολιτικά χαρακτηριστικά, όξινε τα πνεύματα μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης και φυσικά η κυβέρνηση κατηγορήθηκε για υπόθαλψη ληστρικών συμμοριών στην Ήπειρο. Το γεγονός αυτό έλαβε χώρα την ώρα που ο Βενιζέλος βρισκόταν στην πόλη των Ιωαννίνων και μπορούσε κάλλιστα να φτάσει ακόμα και στην αναβολή των εκλογών. Ο Βενιζέλος πλέον είχε πάρει το ληστρικό φαινόμενο εξ ολοκλήρου στις πλάτες του, με έναν και μοναδικό σκοπό, τον αφανισμό του. Ήθελε να πατάξει τη ληστεία ενισχύοντας έτσι το προεκλογικό του προφίλ. Διατυμπάνιζε, ότι εάν δεν πατάξει το φαινόμενο της ληστείας, θα χαρακτηρίσει το πρόγραμμά του ως αποτυχόν.

Οι δύο ληστές βρέθηκαν στο επίκεντρο της πολιτικής διαπλοκής της εποχής. Η απαγωγή των δυο βουλευτών αποτελεί σημείο καμπής και για αυτούς. Στην πραγματικότητα οι συνθήκες ζωής στην Ήπειρο του μεσοπολέμου ευνοούσαν την ανάπτυξη της ληστοκρατίας. Στην δεκαετία του 1920, η Ήπειρος ως νέα περιοχή του Ελληνικού Κράτους είναι μακριά από τα γεγονότα, οι κάτοικοι δεν νιώθουν γύρω τους τη θεσμική προστασία του. Βλέπουν τα καλύτερα παιδιά τους να συμμετέχουν τους πολέμους, τα χωριά τους να μην έχουν δρόμους, ούτε υποστήριξη την καθημερινότητά τους. Οι κάτοικοι είναι φτωχοί· μέσα από αυτόν τον κόσμο εμφανίζονται και ληστές, που δεν είναι μόνο οι Κουμπαίοι (Τζανακάρης, 2016, 523-529.)

Οι αρχές γνώριζαν την τακτική των ληστών να καταφεύγουν σε γειτονικές χώρες. Έτσι από την πρώτη στιγμή έστειλαν τηλεγράφημα στην Αλβανία ζητώντας την απαγόρευση εισόδου των Κουμπαίων στη χώρα. Η φυγή των Κουμπαίων στην Αλβανία έχει σαν αποτέλεσμα την επίσπευση της αλβανικής σύμβασης περί εκδόσεως των εγκληματιών. Η συνθήκη αυτή αφορούσε την έκδοση των εγκληματιών που ευρίσκονταν είτε στο αλβανικό έδαφος, είτε στο ελληνικό. Το 1928, οι δυο χώρες συμφώνησαν στο κλείσιμο το συνόρων. Οι ληστές δεν μπορούσαν να διαφύγουν σε άλλη χώρα. Συνελήφθησαν μετά από λίγο καιρό από την αλβανική αστυνομία και μεταφέρθηκαν στην Κέρκυρα. Εκεί, καταδικάστηκαν σε ισόβια δεσμά. Από τη μία οι πολιτικοί έβλεπαν την ετυμηγορία του δικαστηρίου ως επιεική, ταυτόχρονα όμως η λαϊκή ετυμηγορία ήταν αντίθετη. Οι Κουμπαίοι, οι οποίοι είχαν και άλλες

δίκες για παλαιότερα εγκλήματα, καταδικάστηκαν το 1929 σε θάνατο, γεγονός το οποίο πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 1930. Οι Βενιζελικές εφημερίδες δόξαζαν τις ενέργειες του Βενιζέλου και το αίσιο τέλος. Η αυστηρότητα της ποινής ήταν το αποτέλεσμα ώστε φαινόμενο να παύσει. Με την ποινή σε θάνατο ο Βενιζέλος ήθελε να δώσει και ένα μήνυμα προς όποιον σκεφτεί να βγει στο κλαρί και πως, από δω και πέρα, δεν θα υπάρξει κανένα έλεος (Τζανακάρης, 2016, 530-533).

Ο Δημήτριος ή Μήτρος Τζατζάς ήταν λήσταρχος που έδρασε στη Θεσσαλία, στην Ήπειρο και στη Μακεδονία την περίοδο του Μεσοπολέμου. Έγινε ιδιαίτερα γνωστός για την απαγωγή του γερουσιαστή Χατζηγάκη 1929 στη Θεσσαλία. Ο Τζατζάς μεγάλωσε σε μία φτωχή οικογένεια μαζί με άλλα πέντε αδέρφια. Το 1914, ενώ υπηρετούσε τη στρατιωτική του θητεία στη Λάρισα ζήτησε άδεια μερικών ημερών προκειμένου να πάει στο χωριό του και να φροντίσει για την κηδεία του αδερφού του, όμως αυτό δεν έγινε δεκτό. Τότε ο Τζατζάς λιποτάκτησε και βγήκε στο βουνό. Άρχισε τις ζωοκλοπές και τρία χρόνια αργότερα, ένας χωροφύλακας του υποσχέθηκε ότι αν παραδοθεί μαζί με τον οπλισμό του, θα μεσολαβούσε αυτός ώστε να μη διωχθεί. Όμως, ο Τζατζάς ξεγελάστηκε και αφού παραδόθηκε κατέληξε στις φυλακές της Λάρισας.

Κατάφερε να δραπετεύσει στις 11 Δεκεμβρίου του 1924. Κοντά σε ένα χωριό των Σερρών, ο Τζατζάς μαζί και με άλλους ληστές, αφού έκλεισαν το δρόμο με συρματοπλέγμα, σταμάτησαν πέντε αυτοκίνητα που πήγαιναν προς Θεσσαλονίκη και τους λήστεψαν. Στους επιβαίνοντες ήταν άνθρωποι πλούσιοι η λεία της ληστείας έφτανε στις 100.000 δραχμές. Τα θύματα κατάφεραν να φτάσουν στην Θεσσαλονίκη, όπου κατήγγειλαν τη ληστεία στις αρχές. Μετά από καταδίωξη, οι ληστές κατάφεραν να διαφύγουν και να περάσουν στην Σερβία. Το 1925 όμως, αυτοί που τους είχαν βοηθήσει, τους κατέδωσαν στις σερβικές αρχές και τους συνέλαβαν. Ο ένας κατάφερε να δραπετεύσει, ενώ οι άλλοι τρεις παραδόθηκαν στην ελληνική χωροφυλακή και οδηγήθηκαν στις φυλακές (Τζανακάρης, 2016, 559-561).

Δύο μήνες αργότερα προσπάθησαν να αποδράσουν. Κατά την απόδρασή τους, ο σύντροφος του Τζατζά τραυματίστηκε σοβαρά. Τον κουβάλησε στις πλάτες του, όμως κάποια στιγμή αναγκάστηκε να τον εγκαταλείψει στο δάσος προκειμένου να μην τον πιάσουν οι χωροφύλακες. Στις 4 Αυγούστου του 1928, συνεργαστήκαν με την συμμορία των Κουμπαιών και απήγαγαν τους Καφανταρικούς βουλευτές Μυλωνά και Μελά. Μετά την απαγωγή,

φαίνεται ότι η σχέση τους διαταράχθηκε, πιθανόν λόγω διαφωνιών σχετικά με το μοίρασμα των λύτρων (Δερτιλής, 2014, 255-258).

Στις 9 Σεπτεμβρίου του 1929, η απαγωγή του γερουσιαστή Χατζηγάκη και άλλων τεσσάρων ατόμων από τη συμμορία του Τζατζά συγκλόνισε την ελληνική κοινωνία. Ο γερουσιαστής και οι υπόλοιποι απαχθέντες έφευγαν μαζί με άλλους ταξιδιώτες από το Περτούλι που ήδη από την εποχή εκείνη ήταν τόπος παραθερισμού. Δέχτηκαν την επίθεση των ληστών, οι οποίοι είχαν πληροφορίες ότι ανάμεσά τους θα ήταν και μέλη της οικογένειας Αβέρωφ. Σχεδίασαν να απαγάγουν τα παιδιά της εν λόγω οικογένειας, προκειμένου να ζητήσουν ως λύτρα ένα τεράστιο χρηματικό ποσό. Όμως, ο Αβέρωφ είχε ακυρώσει την αναχώρηση του την τελευταία στιγμή. Όταν οι ληστές κατάλαβαν πως δεν ήταν η οικογένεια που έψαχναν, αποφάσισαν να απαγάγουν το μικρό παιδί από την οικογένεια Σταματόπουλου. Ο πατέρας τούς παρακάλεσε να πάρουν αυτόν μαζί τους αντί του παιδιού. Οι ληστές πήραν μαζί τους επίσης τον γιο του διοικητή του σταθμού χωροφυλακής, και το γιατρό Κωνσταντίνο Ζάχο. Στην αρχή ζήτησαν λύτρα 5 εκατομμύρια δραχμές. Ο Σταματόπουλος υπέβαλε αίτηση προς την κυβέρνηση να καταβάλει εξ ονόματος του κράτους τα ζητηθέντα λύτρα, όμως ο Βενιζέλος και η κυβέρνηση δεν έκαναν δεκτό το αίτημα, προκειμένου μην καθιερωθεί η αρχή καταβολής λύτρων.

Την υπόθεση χειριζόταν ο υπουργός εσωτερικών Αργυρόπουλος. Τελικά οι ληστές απελευθέρωσαν τους ομήρους έπειτα από εννέα ημέρες, αφού πήραν ως λύτρα 600.000 δραχμές. Ο Τζατζάς, που ήταν επικηρυγμένος για 700.000 δραχμές, σκοτώθηκε σε συμπλοκή με αποσπάσματα της χωροφυλακής στις 23 Μαρτίου του 1930 κοντά στο χωριό Ελάτη, λίγο έξω από τη Λάρισα. Στην ίδια συμπλοκή σκοτώθηκαν και οι σύντροφοι του. Το τέλος του Τζατζά θα σημάνει ουσιαστικά και το τέλος της ληστοκρατίας στην Ελλάδα (Τζανακάρης, 2016, 563-566).

Οι υποθέσεις αυτές αποκαλύπτουν ότι κατά τον Μεσοπόλεμο η ληστεία άρχισε να μετατρέπεται από παραδοσιακή μορφή κοινωνικής παραβατικότητας σε μέσο πολιτικής παρέμβασης. Η διάκριση μεταξύ εγκληματικής και πολιτικής βίας γινόταν ολοένα και πιο δυσδιάκριτη, καθώς οι πράξεις ληστών μπορούσαν να έχουν σημαντικές πολιτικές συνέπειες ανεξάρτητα από τα αρχικά κίνητρα των δραστών. Παράλληλα, η ανάπτυξη των μέσων ενημέρωσης συνέβαλε στη δημιουργία ενός δημόσιου θεάματος γύρω από τις απαγωγές και

τις ληστείες, ενισχύοντας τη συμβολική τους σημασία και μετατρέποντάς τες σε γεγονότα εθνικού ενδιαφέροντος.

4.2 Κατοχή και Αντίσταση: ένοπλη συλλογική δράση και λαϊκή συμμετοχή

Η περίοδος της Κατοχής (1941-1944) αποτελεί καθοριστικό σημείο στην ιστορία της ένοπλης δράσης στην Ελλάδα, καθώς για πρώτη φορά η χρήση των όπλων συνδέθηκε με ευρύτερα κοινωνικά στρώματα και απέκτησε σαφή πολιτική και ιδεολογική διάσταση. Σε αντίθεση με τη ληστεία των προηγούμενων δεκαετιών, η οποία βασιζόταν κυρίως σε μικρές ομάδες ενόπλων που δρούσαν στην περιφέρεια του κρατικού μηχανισμού, οι αντιστασιακές οργανώσεις της Κατοχής επιδίωκαν τη συγκρότηση ευρύτερων πολιτικών και στρατιωτικών δομών, διεκδικώντας παράλληλα κοινωνική νομιμοποίηση και πολιτική εξουσία. Η ένοπλη δράση εντάσσεται στην ένοπλη διαδικασία της εν λόγω εποχής. Ήταν μια πρακτική που λειτουργούσε ως συλλογικό πολιτικό εγχείρημα, συνδεδεμένο με συγκεκριμένες ιδεολογικές επιδιώξεις και οράματα για τη μεταπολεμική Ελλάδα (Mazower, 1994, 140-141).

Η κατάρρευση του ελληνικού κράτους μετά τη γερμανική εισβολή δημιούργησε ένα πρωτοφανές κενό εξουσίας. Η πείνα, η οικονομική αποδιάρθρωση και η απουσία αποτελεσματικής κρατικής διοίκησης ευνόησαν την ανάπτυξη αντιστασιακών οργανώσεων σε ολόκληρη τη χώρα. Η σημαντικότερη από αυτές υπήρξε το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, το οποίο ιδρύθηκε το 1941 με πρωταγωνιστικό ρόλο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ). Το στρατιωτικό του σκέλος, ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ), εξελίχθηκε στη μεγαλύτερη αντάρτικη δύναμη της κατεχόμενης Ελλάδας. Παράλληλα, εμφανίσθηκαν και άλλες οργανώσεις, όπως η Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ) του Ναπολέοντα Ζέρβα, καθώς και η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση του Δημήτριου Ψαρρού, οι οποίες εκπροσωπούσαν διαφορετικές πολιτικές και ιδεολογικές κατευθύνσεις.

Η ανάπτυξη των ανταρτικών οργανώσεων βασίστηκε σε ένα αυστηρό σύστημα ιεραρχίας και πειθαρχίας. Ιδιαίτερα στον ΕΛΑΣ, η στρατιωτική δομή συνδυαζόταν με πολιτική καθοδήγηση μέσω κομματικών στελεχών και πολιτικών επιτρόπων (Βόγλης, 2014). Οι ένοπλες οργανώσεις δεν περιορίστηκαν στον αγώνα κατά των δυνάμεων κατοχής. Σε πολλές περιοχές ανέλαβαν λειτουργίες που παραδοσιακά ανήκαν στο κράτος. Δημιούργησαν τοπικές

διοικήσεις, λαϊκά δικαστήρια, υπηρεσίες ανεφοδιασμού και μηχανισμούς δημόσιας τάξης. Έτσι, τα ένοπλα τμήματα δεν λειτουργούσαν μόνο ως στρατιωτικές δυνάμεις αλλά και ως φορείς πολιτικής κυριαρχίας, ικανοί να επιβάλλουν κανόνες, να απονέμουν δικαιοσύνη και να οργανώνουν την καθημερινή ζωή των τοπικών κοινωνιών (Mazower, 1994, 293-297).

Η εξέλιξη αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρουσες ιστορικές εναλλαγές και προφανείς διαφοροποιήσεις με παλαιότερες μορφές ένοπλης οργάνωσης στον ελληνικό χώρο. Οι αντιστασιακές οργανώσεις της κατοχής διέθεταν ένα ιδεολογικό υπόβαθρο, ευρεία κοινωνική βάση και συγκροτημένες πολιτικές δομές. Η διαφοροποίηση από τον τοπικό ένοπλο αρχηγό στον πολιτικά οργανωμένο αντάρτη αντανακλά τη γενικότερη διεργασία όξυνσης της πολιτικής κατά τον 20ο αιώνα (Hobsbawm, 2010, 137,152,169).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το ληστρικό φαινόμενο των πρώτων μεταεπαναστατικών δεκαετιών δεν μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικά ως εγκληματικότητα. Συνδεόταν άμεσα με τις αδυναμίες του νέου κράτους, την κοινωνική περιθωριοποίηση των ενόπλων αγωνιστών και τη δυσκολία μετάβασης από τις τοπικές μορφές εξουσίας σε ένα συγκεντρωτικό διοικητικό σύστημα. Η ληστεία υπήρξε προϊόν της ιστορικής συνέχειας της ένοπλης παράδοσης αλλά και των αντιφάσεων που χαρακτήρισαν τη διαδικασία κρατικής συγκρότησης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.

Τον 19ο αιώνα υπήρξε άμεσα συνδεδεμένο με τις κοινωνικές ανισότητες, τη φτώχεια της υπαίθρου, την περιφερειακή απομόνωση και την αδυναμία του ελληνικού κράτους να επιβάλει ενιαίο έλεγχο στον χώρο του. Η ληστεία αναπτύχθηκε μέσα στις αντιφάσεις μιας κοινωνίας που προσπαθούσε να μεταβεί από τις προνεωτερικές μορφές τοπικής εξουσίας σε ένα συγκεντρωτικό κρατικό σύστημα, χωρίς όμως να διαθέτει ακόμη τους απαραίτητους οικονομικούς και διοικητικούς μηχανισμούς για να το επιτύχει πλήρως.

Συνολικά, η μετάβαση από τη ληστεία του Γιαγκούλα, των Ρετζαίων και των Κουμπαίων, τις πολιτικές απαγωγές και στις ιδεολογικά φορτισμένες μορφές ένοπλης δράσης αποτυπώνει τη βαθιά μεταβολή της ελληνικής κοινωνίας κατά τον 20ο αιώνα. Η μεταβολές της πολιτικής ζωής, η ανάπτυξη των κοινωνικών κινημάτων και η ένταση των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων προσέδωσαν στη βία νέο περιεχόμενο και νέα νομιμοποίηση, μετατρέποντάς την από τοπικό κοινωνικό φαινόμενο σε ένα διαφοροποιημένο μέσο πολιτικής παρέμβασης και κοινωνικής διεκδίκησης.

Η ληστεία στις αρχές του 20ου αιώνα αποτελεί ένα σύνθετο ιστορικό κοινωνικό φαινόμενο που αντανάκλα τις αντιφάσεις της ελληνικής κοινωνίας κατά τη μετάβαση προς τον εκσυγχρονισμό, τις δυσκολίες συγκρότησης του κράτους και τις κοινωνικές ανισότητες που χαρακτήριζαν την ύπαιθρο. Η μελέτη της συμβάλλει στην κατανόηση όχι μόνο της ιστορίας του εγκλήματος, αλλά και των διαδικασιών κοινωνικού μετασχηματισμού που διαμόρφωσαν τη σύγχρονη Ελλάδα.

Το πνεύμα των ληστών που πάντα πολεμούσαν, πάντα αμφισβητούσαν την εξουσία ακόμη και μετά από φυλακίσεις προσπάθησαν να γράψουν την ιστορία τους μέσα από χειρόγραφα που σώζονται μέχρι σήμερα και αποκαλύπτουν ανθρώπους που ποτέ δεν μετάνιωσαν για τις

πράξεις τους. Που οδηγηθήκαν στο κλαρί για να επιβιώσουν, παρότι ο κόσμος τους φοβόταν ταυτόχρονα τους αγαπούσαν. Ήταν και αυτοί παιδιά αυτής της γης που και οι κοινωνικές συνθήκες δεν τους άφηναν άλλες επιλογές.

Από την απόλυτη φτώχεια - στην εγκληματική φήμη και τελικά στην κοινωνική καταξίωση μέσω της ληστείας και συνεργασίας με το κράτος, οι πράξεις τους έκαναν διαβόητους αλλά και ήρωες σε μία περίοδο που η Ελλάδα πάλευε με τις δικές της εσωτερικές συγκρούσεις. Η ζωή τους έμοιαζε με κινηματογραφική ταινία γεμάτη δράση ίντριγκα και ανατροπές. Ο θάνατος κάθε ληστή θα γίνει τραγούδι που ακούγεται μέχρι σήμερα στον βουνών τις κορυφές. Τα κομμένα κεφάλια των ληστών βρίσκονται σήμερα στο εγκληματολογικό μουσείο. Ο Καραγάτσης χαρακτήρισε τον Τζατζά ως τον *βασιλέα των ορέων*, ενώ ο Τύπος της εποχής τον αποκάλεσε *Δον Ζουάν των ορέων*.

Η σύνδεση της ληστείας με την πολιτική δεν ήταν πρωτόγνωρη. Από τη γέννηση του φαινομένου, αρκετές ληστρικές ομάδες διατηρούσαν σχέσεις με τοπικούς πολιτευτές ή χρησιμοποιούνταν από πολιτικά δίκτυα για την άσκηση πίεσης και την εξυπηρέτηση πελατειακών συμφερόντων. Ωστόσο, κατά τον Μεσοπόλεμο, η δημοσιότητα που προσέφερε ο Τύπος και η όξυνση των πολιτικών αντιπαραθέσεων προσέδιδαν σε τέτοιες ενέργειες πολύ μεγαλύτερη σημασία.

Παρόμοια πολιτική και κοινωνική διάσταση είχε και η απαγωγή του πολιτικού Περικλή Μελά, η οποία προκάλεσε έντονη δημοσιότητα και ανέδειξε την ευαλωτότητα του πολιτικού συστήματος απέναντι σε ένοπλες ομάδες. Οι απαγωγές πολιτικών και οικονομικών παραγόντων δεν λειτουργούσαν μόνο ως μέσα οικονομικού εκβιασμού, αλλά και ως συμβολικές πράξεις αμφισβήτησης της κρατικής εξουσίας και των κυρίαρχων κοινωνικών δομών.

Η απαγωγή των βουλευτών Περικλή Μελά και Γεωργίου Μυλωνά το 1928, από ληστρική ομάδα που επιδίωκε την καταβολή λύτρων, έλαβε τεράστια δημοσιότητα και προκάλεσε σοβαρούς τριγμούς στο πολιτικό σύστημα, καθώς κατέδειξε ότι ακόμη και κορυφαία πολιτικά πρόσωπα δεν ήταν ασφαλή απέναντι στη δράση οργανωμένων ενόπλων ομάδων. Η κυβέρνηση βρέθηκε αντιμέτωπη με έντονες επικρίσεις για την αδυναμία της να προστατεύσει τους εκπροσώπους του έθνους και να επιβάλει την κρατική εξουσία στην ύπαιθρο. Παράλληλα, η υπόθεση ανέδειξε τις αδυναμίες των μηχανισμών ασφαλείας και τροφοδότησε

δημόσιες συζητήσεις για την ανάγκη ενίσχυσης της Χωροφυλακής και των μέτρων δημόσιας τάξης.

Παρόμοιο αντίκτυπο είχε και η απαγωγή του γερουσιαστή Χατζηγάκη το 1929. Η απαγωγή πολιτικών προσώπων αποτελούσε πλέον κάτι περισσότερο από εγκληματική ενέργεια. Επρόκειτο για πράξεις με έντονο συμβολικό περιεχόμενο, καθώς αμφισβητούσαν άμεσα το κύρος και την αποτελεσματικότητα του κράτους. Οι ληστές δεν επιδίωκαν μόνο οικονομικό όφελος αλλά και δημοσιότητα, γνωρίζοντας ότι η απαγωγή ενός πολιτικού προσώπου θα εξασφάλιζε εκτεταμένη κάλυψη από τον Τύπο και θα μεγιστοποιούσε την πίεση προς τις αρχές.

Συνολικά, το 1940, η Κατοχή και η Αντίσταση σηματοδότησαν μια νέα διαφοροποιημένη ένοπλη διαδικασία στον ελλαδικό χώρο. Η βία και η ληστεία έπαψε να αποτελεί κύριο μέσο ατομικής επιβίωσης ή τοπικής κυριαρχίας και μετατράπηκε σε εργαλείο πολιτικής δράσης. Οι αντάρτικες οργανώσεις συγκρότησαν πολύπλοκους μηχανισμούς εξουσίας, συνδύασαν στρατιωτική δράση και πολιτική οργάνωση και επέτρεψαν τη συμμετοχή πληθυσμών που έως τότε παρέμεναν στο περιθώριο της πολιτικής ζωής. Τα ιστορικά αυτά χαρακτηριστικά θα επηρεάσουν καθοριστικά τόσο τον Εμφύλιο Πόλεμο όσο και τη μεταπολεμική πολιτική κουλτούρα της χώρας.

Βιβλιογραφία

- Αναστασόπουλος Νικόλαος, *«η ληστεία στο ελληνικό κράτος»*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2018.
- Αναστασόπουλος Νικόλαος, *«Παραβατικές συμπεριφορές και καταστολή στην Ελλάδα κατά τον μεσοπόλεμο: το παράδειγμα του νομού Ιωάννινων»*, Εκδ. Εταιρία Ηπειρωτικών μελετών, 2012.
- Ασδραχάς Σπύρος Ι. *Πρωτόγονη επανάσταση αρματολοί και κλεφτές 18ος - 19ος αιώνας*, εκδόσεις ΕΑΠ 2019.
- Βακαλόπουλος Απόστολος *«Ιστορία του Νέου Ελληνισμού»*, ελληνικές εκδόσεις, 2008.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *«Νέα Ελληνική Ιστορία 1204 – 1985»*, εκδ. Βάνιας, 1988.
- Βερέμης Θάνος και Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος: *«Ελλάς, η σύγχρονη συνέχεια: Από το 1821 μέχρι σήμερα»*, Εκδ. Καστανιώτη, 2006.
- Βερέμης Θάνος, *«Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο οραματιστής του εφικτού»*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2017.
- Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.), στο Φάκελο 176 του Υπουργείου Εσωτερικών.
- Γκίκα Αναστασία, *«Ο ρόλος και η στάση των κοινωνικών δυνάμεων της εποχής στην επανάσταση του 1821 - Ο χαρακτήρας της επανάστασης στο: 1821 η επανάσταση και οι απαρχές του ελληνικού αστικού κράτους»*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2021.
- Δαμιανάκος Στάθης, *«Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός»*, Αθήνα, Πλέθρον, 2003.
- Δερτιλής Γιώργος, *«Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920»*, Ελληνικές Εκδόσεις 2014.
- Καλαφάτης Θανάσης, *«Το αγροτικό ζήτημα: Εθνικές γαίες, φυτείες και αρόσιμες καλλιέργειες κατά το β' μισό του 19ου αιώνα»*, 2010. Εκδ. ΜΙΕΤ, 1990.
- Κόκκινος Διονύσιος, *«Η Ελληνική Επανάσταση»*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1956.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, *«Ληστεία και αλυτρωτισμός στην Ελλάδα του 19ου αιώνα»*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2005.
- Κορδάτος Γιάννης, *«Ιστορία του ελληνικού αγροτικού κινήματος»*, εκδ. Μπουκουμάνης 1973.

- Κορδάτος Γιάννης, *«Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας»*, εκδ. 20ος αιώνας, Αθήνα 1957.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, *«Η Ελληνική Επανάσταση του 1821»*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2000.
- Κωστής Κώστας, *«Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας, Η διαμόρφωση του ελληνικού κράτους», 18ος-21ος αιώνας*, Πατάκης, Αθήνα 2018.
- Λιάκος Αντώνης, *«Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου»*, εκδ. Νεφέλη, 2016.
- Μαυρογορδάτος Γεώργιος, *«Κοινωνικοί Συνασπισμοί και Κομματικές Στρατηγικές της Θνησιγενούς Δημοκρατίας στην Ελλάδα, 1922-1936»*, Εκδ. Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας, 2014.
- Μοσκόφ Κωστής, *«Εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909»*, εκδ. Ολκός, Θεσσαλονίκη 1974.
- Ομάδα ενάντια στην λήθη, *«Κυριαρχία και κοινωνικοί αγώνες στον «ελλαδικό χώρο»*, εκδ. Αναρχική Αρχαιοθήκη, 1996.
- Παπανικολάου Λύσανδρος, *«Κοινωνική ιστορία της ελληνικής επανάστασης του 19ου αιώνα»*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1991.
- Πάνος Νίκος, *«Ρεντζαίοι: οι βασιλείς της ηπείρου»*, Β' Έκδοση Φιλιππιάδα 2005.
- Σβορώνος Νίκος, *«Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας»*. Αθήνα, Θεμέλιο 2007.
- Τσουγκαράκη Ελένη - Αγγελομάτη, *Η Προεπαναστατική Ελλάδα «1821. Η γέννηση ενός έθνους - κράτους»*, τόμ. Α', εκδ. «ΣΚΑΪ βιβλίο», Αθήνα, 2010.
- Τσιάματος Δημήτρης, *«Κοινωνική και επαναστατική συνείδηση των ενόπλων της Ρούμελης στην επανάσταση του 1821»*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2007.
- Τζανακάρης Ι. Βασίλης, *Οι λήσταρχοι: Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, εκδόσεις Μεταίχμιο 2016.
- Clogg Clogg, *«A Concise History of Greece»*. Cambridge: Cambridge University Press 1992.
- Dakin Dakin, *«The Greek Struggle for Independence 1821-1833»*, Berkeley: University of California Press 1973.
- Gallant Thomas, *«Νεότερη Ελλάδα: από τον πόλεμο της ανεξαρτησίας μέχρι τις μέρες μας»*, εκδ. Πεδίο, 2017.

- Koliopoulos, John. «*Brigands with a Cause*» *Brigandage and Irredentism in Modern Greece 1821-1912*. Oxford: Clarendon Press 1987.
- Herzfeld Michael, «*The Poetics of Manhood: Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*», Published by: Princeton University Press <https://doi.org/10.2307/j.ctv131bw5r> <https://www.jstor.org/stable/j.ctv131bw5r>, 1985.
- Hobsbawm Eric, «*Αηστές*», εκδ. Θεμέλιο, 2010.
- Mazower Mark, «*Στην Ελλάδα του Χίτλερ: Η εμπειρία της Κατοχής*», εκδ. Αλεξάνδρεια, 1994.

Εικόνες

3^Η ΕΚΔΟΣΙΣ

Η ΣΥΜΜΟΡΙΑ ΤΖΑΤΖΑ ΗΧΜΑΛΩΤΙΣΕ ΠΑΡΑ ΤΑ ΤΡΙΚΚΑΛΑ ΤΟΝ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣΤΗΝ Κ. ΧΑΤΖΗΓΑΚΗΝ ΚΑΙ ΕΞ ΑΛΛΟΥΣ ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΤΑΣ ΖΗΤΕΙ ΛΥΤΡΑ 4 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ

ΤΡΙΚΚΑΛΑ, 8 Σεπτεμβρίου. [Τοῦ ἀνταποκριτοῦ μας]. — Σήμερον τὴν 9 ½ π.μ. ὁ λήσταρχος Τζατζᾶς μετὰ ἄλλων πέντε ὁπαδῶν τοῦ ἠχμαλώτισε παρὰ τὸ χωρίον Περτοῦλι τὸν γερουσιαστὴν κ. Χατζηγάκην καὶ πέντε ἑτέρους παραθερίζοντας καὶ ἓνα ὑπενωμοτάρχην.

Μετὰ τὴν πράξιν των οἱ λησταὶ μετὰ τῶν αἰχμαλώτων ἐξηφανίσθησαν πρὸς ἀγνωστον διεύθυνσιν, ζητοῦντες ὥς λύτρα τέσσαρα ἑκατομμύρια δραχμῶν.

Ἡ νέα ληστρική ἐνέργεια τῆς συμμορίας τοῦ Τζατζᾶ, γνωσθεῖσα εἰς τὴν πόλιν τῶν Τρικκάλων καὶ εἰς τὰς ἄλλας μεγάλας θεσσαλικὰς πόλεις, ἐπροκάλεσε ζωηρὰν συγκίνησιν καὶ ἀναστάτῳσιν. Ἰσχυρὰ δύναμις χωροφυλακῆς ἐκινητοποιήθη πρὸς διαφόρους διευθύνσεις πρὸς σύλληψιν τῶν ληστῶν καὶ ἀπελευθέρωσιν τῶν αἰχμαλωτισθέντων.

ΑΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΜΑΣ
ΣΗΜΕΡΟΝ ΤΗΝ 7.30 Π. Μ. ΕΤΥΦΕΚΙΣΘΗΣΑΝ ΕΙΣ ΚΕΡΚΥΡΑΝ
ΟΙ ΡΕΝΤΖΑΙΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΟΙ ΤΩΝ ΚΟΚΚΑΛΗΣ, ΚΑΨΑΛΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ
ΑΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΛΕΞΕΙΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΕΚΤΕΛΕΣΘΕΝΤΩΝ ΑΙΜΟΒΟΡΩΝ ΛΗΣΤΑΡΧΩΝ
“ΕΚΑΝΑΜΕ ΠΟΛΛΑ ΚΑΙ Ο ΤΟΥΦΕΚΙΣΜΟΣ ΜΑΣ ΕΙΝΕ ΔΙΚΑΙΟΣ,,

ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΡΕΤΖΑΙΟΙ

● Η ΛΗΣΤΕΙΑ ΤΗΣ ΠΕΤΡΑΣ ●

— ΠΩΣ ΑΝΕΚΑΛΥΦΘΗΣΑΝ ΚΑΙ ΠΩΣ ΣΥΝΕΛΗΦΘΗΣΑΝ
ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΠΟΛΕΩΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ —

Υπό του 'Υπαστυνόμου Α' κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ

(Συνέχεια εκ του προηγούμενου)

7.—Γιατί οί Ρετζαίοι πήραν τὰ βουνά κι' έγιναν λησταί.

7. Γιατί οί Ρετζαίοι πήραν τὰ βουνά κι' έγιναν λησταί.

Όπως αναφέραμε σὲ προηγούμενο τεῦχος, μὲ τὴν κατάθεσι τοῦ ἡγουμένου τοῦ Μοναστηρίου Προφήτη Ἡλία, Παπαγιάννη, ἡ ληστεία τῆς Πέτρας εἶχεν ἐξιχνιασθῇ καὶ οἱ καταδικωτικὲς ἀρχὲς μὲ σύντονες ἐνέργειες συνέλαβαν ὅλους σχεδὸν τοὺς φυσικοὺς αὐτουργοὺς τοῦ ἀποτροπαίου αὐτοῦ ἐγκλήματος, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Ρετζαίους, τὸν Γιάννη καὶ τὸν Θύμιο, οἱ ὅποιοι ἐξαφανίστηκαν.

Μαζὶ μ' αὐτοὺς ἐξαφανίστηκαν καὶ οἱ: Λάμπρος Στάθης, πρωτοπαλλήκαρο τῆς συμμορίας των κι' ἓνας ἄλλος ὀνόματι Ματσάγκος, κάτοικοι κι' οἱ δύο Ἰωαννίνων, πὺς θὰ τοὺς συναντήσουμε πιά στὸ ἐξωτερικόν.

Μέχρις οὗτοι ὁμως φτάσουμε ἐκεῖ, γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε τὴν δρᾶσι τῶν Ἀστυνομικῶν μας, κι' ἀφοῦ στὸ μεταξύ ἀπὸ τὴν ληστεία αὐτὴ μέχρι τὸ χρόνον ποὺ συλλαμβάνονται στὸ ἐξωτερικόν, μεσολαβεῖ διάστημα 2 1/2 ἐτῶν περίπου, κρίναμε σκόπιμον νὰ γράψουμε μερικὰ λόγια γιὰ τὴν αἰτία ποὺ ἐξανάγκασε τοὺς Ρετζαίους νὰ πάρουν τὰ βουνά καὶ νὰ γίνων λησταί καὶ νὰ παρακολουθήσουμε τὴ δρᾶσι τους στὸ διάστημα τοῦ ληστρικοῦ βίου των καὶ τέλος νὰ δοῦμε πῶς ἡ λαϊκὴ μοῦσα τραγούδησε τὴν ληστεία τῆς Πέτρας, ποὺ ἦταν καὶ ἡ μεγαλύτερη ληστεία τους, καὶ τὴν ὁποίαν οἱ Ρετζαίοι, σὰν φυσικοὶ αὐτουργοί, διέπραξαν μὲ τὴν συμμορίαν τους τὸν καιρὸ ποὺ, ἀμνηστευμένοι ἀπὸ τὰ μέτρα τῆς τότε Κυβερνήσεως, ἐγύριζαν ἐλεύθεροι στὰ Ἰωάννιννα.

Κι' οἱ πληροφορίες ποὺ συγκεντρώσαμε μᾶς λέγουν τὰ ἐξῆς:

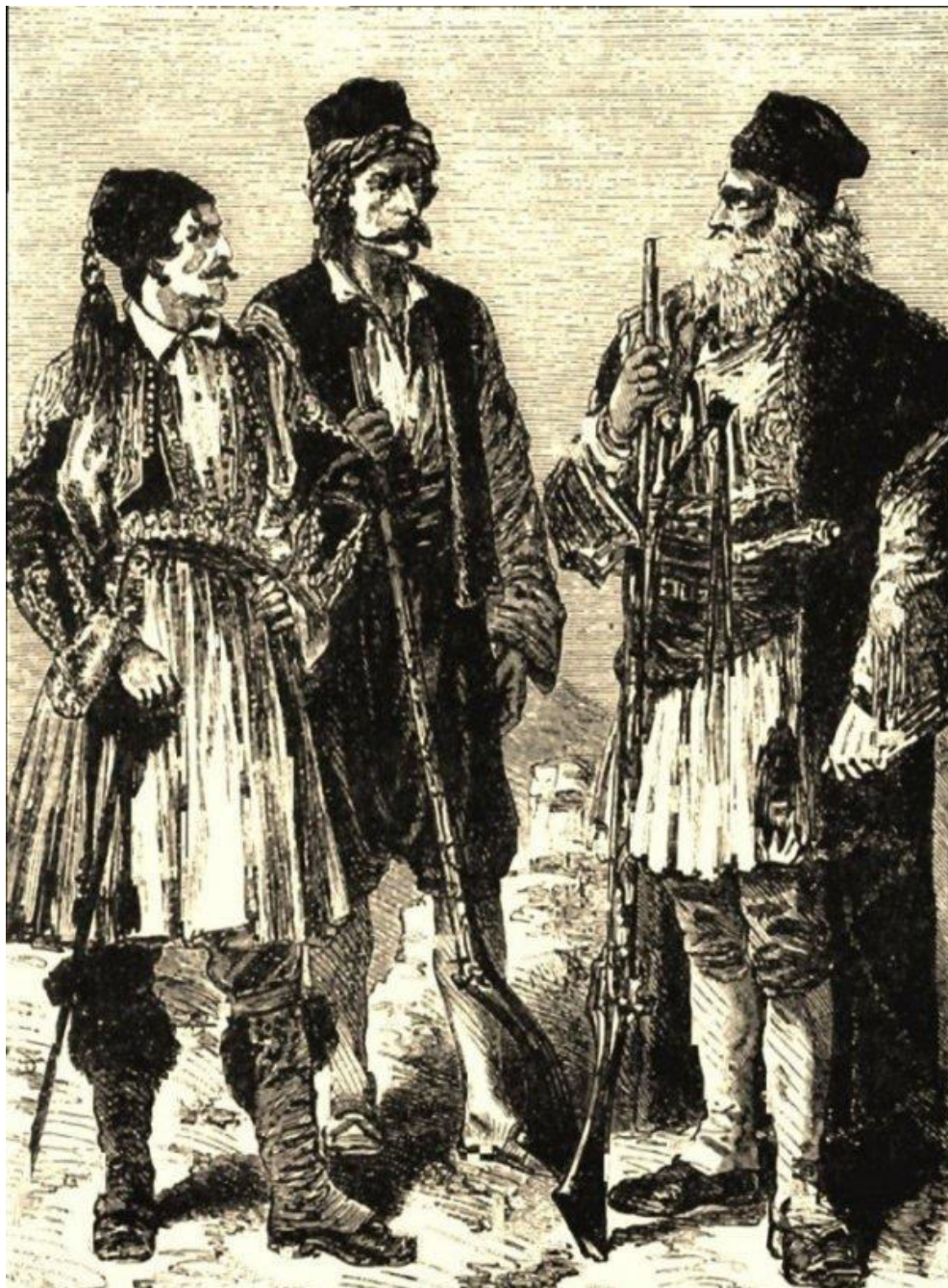
Οἱ ἀδελφοὶ Ρετζαίοι δὲν έγιναν λήσταρχοι ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι συνάδελφοί τους, οἱ ὅποιοι πήραν τὰ βουνά γιὰ λόγους μᾶλλον φιλοτιμίας ἢ ἀπὸ ἐντελῶς ἀσημαντες ἀφορμὲς ὠθούμενοι. Ὅλοι οἱ ἄλλοι μεγάλοι καὶ αἰμοχαρεῖς λήσταρχοι ποὺ ἐστόλισαν τὸ ἀτελείωτον ληστρικὸν πάνθεον τῆς Ἠπείρου, εἶχαν μέσα στὴν ψυχὴν τους ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐγκληματικὰ καὶ κακοῦργα ἐνστικτα καὶ τὴ ληστρικὴ διάθεσι.

Οἱ Ρετζαίοι ὁμως ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ δὲν εἰδείχαν νὰ ἔχουν τάσι πρὸς τὸ ἐγκλημα. Οἱ συγχωριανοὶ τους διηγοῦνται, ὅτι ἀπὸ μικροὶ οἱ ἀδελφοὶ Ρετζαίοι παρακολουθοῦσαν μὲ συγκίνησι τοὺς ἥρωϊκούς ἀγῶνας τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς περιοχῆς γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῶν Ἑλληνικῶν ἐδαφῶν ποὺ ἦσαν ἀκόμη ὑπὸ δουλα, καὶ πολλὰς φορὲς εἶχαν ζητήσει νὰ καταταγοῦν σ' ἓνα σῶμα Ἑθνικῆς δράσεως.

Ἀργότερα στὸ στρατὸ τὰ δύο ἀδελφία—ὁ Γιάννης κι' ὁ Θύμιος—ἦσαν ἀπὸ τοὺς πειθαρχικώτερος στρατιῶτες καὶ στοὺς ἀξιοματικούς καὶ τοὺς συναδέλφους τους, εἶχαν προξενήσει ἐντύπωσι γιὰ τὸ ἥθος καὶ τὴν πραότητα τοῦ χαρακτῆρος των.

Τὰ παιδιὰ αὐτά, ἦσαν ἀπὸ ἓνα μικρό, φτωχὸ καὶ ἀπόκεντρο χωριουδάκι τῆς Ἠπείρου, χτισμένο πάνω σὲ ἀνηφορικὸ ἐδαφος, ἀνατολικά τῆς Φιλιππιάδος καὶ σὲ ἀπόστασι ὀλίγων χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ δημόσιον δρόμον Ἰωαννίνων—Φιλιππιάδος. Τὸ Ἀνώγι.

Ὁ πατέρας τους ἦταν ἓνας φτωχὸς μικροκτηνοτρόφος, ἐντιμὸς ἄνθρωπος καὶ χωρὶς ἐγκληματικὸν παρελθόν.

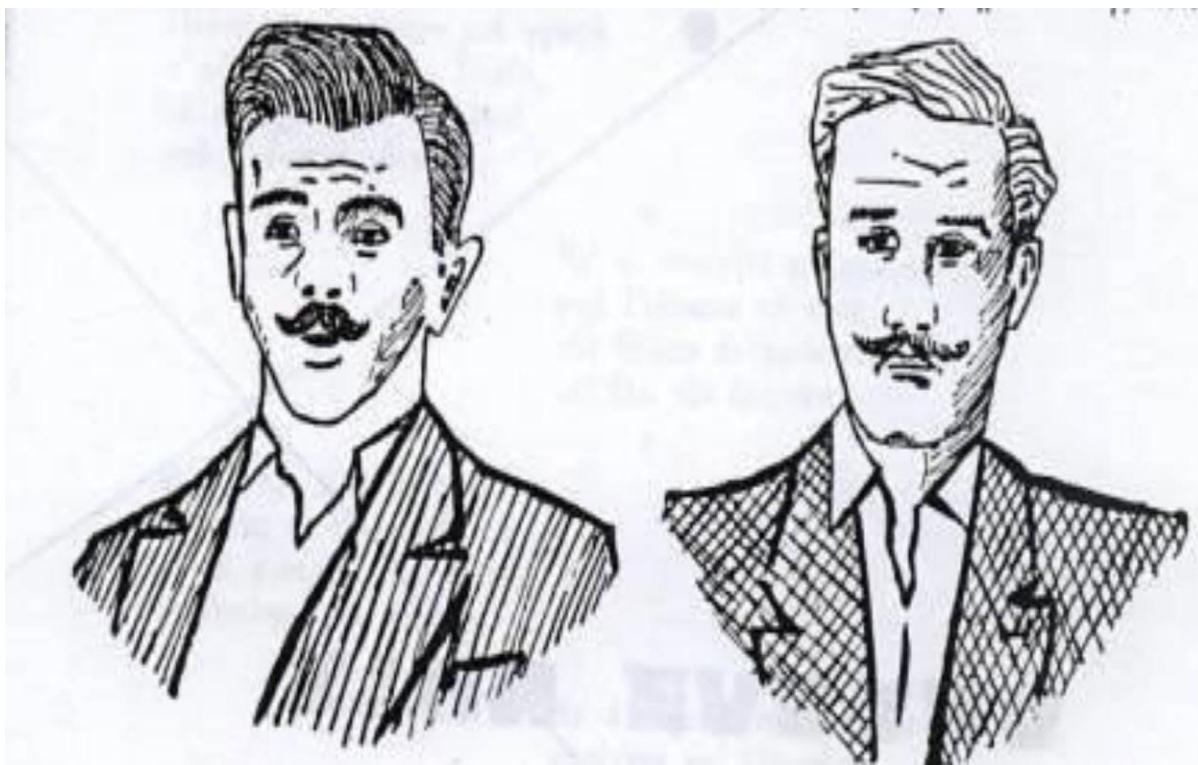

Ο λήσταρχος Τζατζάς

Οι ληστές Αρβανιτάκηδες

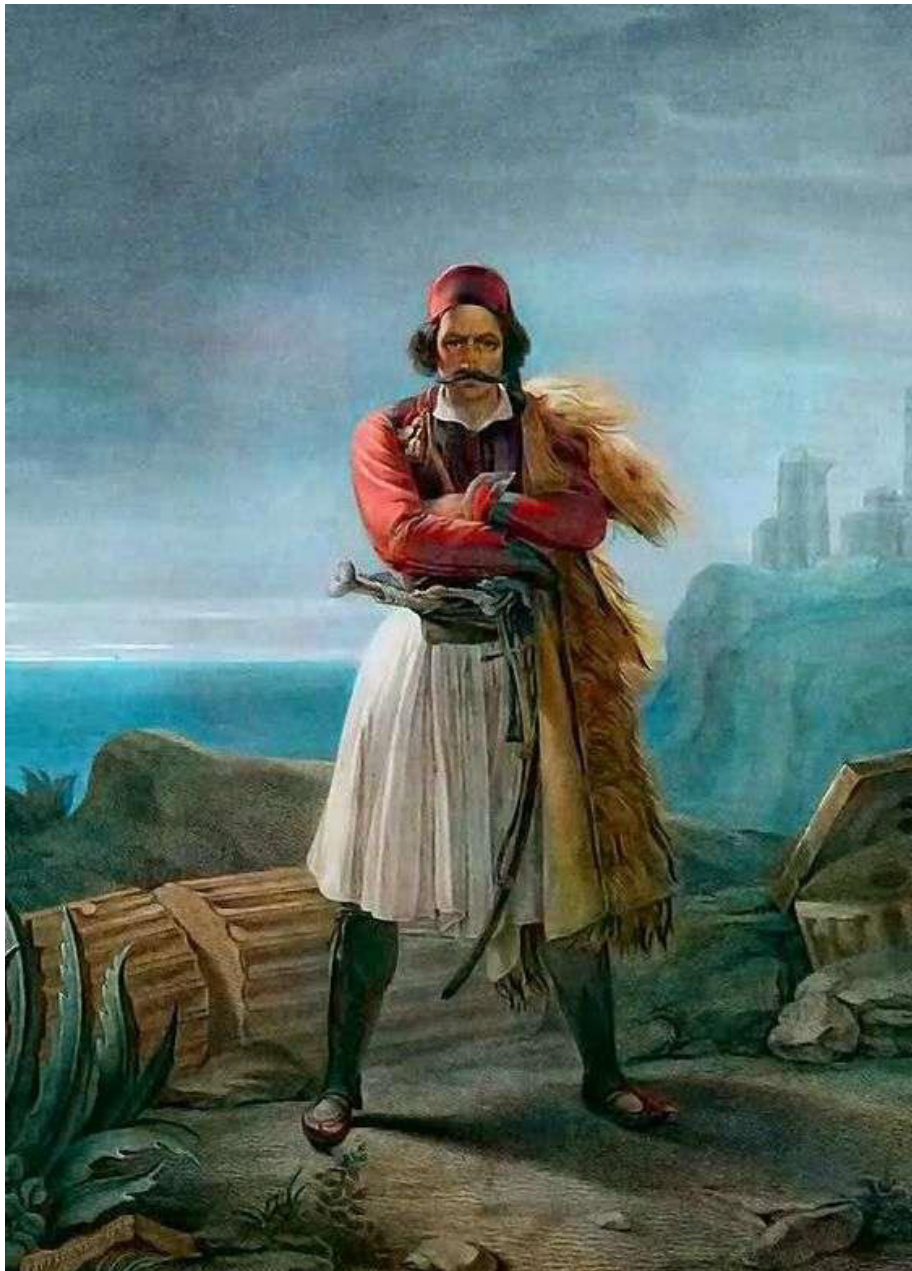

Αριστερά, ο Θύμιος και δεξιά, ο Γιάννης Ρέτζος, σε σκίτσο της εποχής

Γιαγκιούλας - Καλντάρας

Λουντοβίκο Λιπαρίνι, «Ο Κλέφτης»

Κουζάρος, Νικηταράς

Κόντογλου, αρματολοί και κλέφτες

Τσαρλς Ρόμπερτ Κόκρελ, Οι κλεφτες